

uskjælu.

7

*Peeter Ulas „Seepärast siis”. 2004. Kuivnõel, mezzotinto, paber 110 x 78 cm.
Erakogu (Eduard Wiiralti kunstiauhind 2004). Foto: Loit Jõekalda.*

Sisukord

- 5** Ida Ja Lääne kirik: rikkus erinevusest
Metropoliit Stefanus
Tõlkinud Margus Ott
- 19** Lapse ja abordi, *de facto* sünni ja lapse hülgamise
kontseptsioon kiriku kanoonilises pärimuses
Arhimandriit Grigorios D. Papatomas
Tõlkinud Tiina Niitvägi-Hellamaa
- 45** Vaga Markus Erak
Väljavõtteid teosest „Vaimulik seadus”
Tõlkinud ülempreester Mattias Palli
- 51** Piiskop Platoni viimased päevad
Preester Anton Laar
- 59** Peeter Ulase graafika
- 63** Summary
- 64** Резюме

*Peeter Ulas „Nimeta”. 2008. Sügavtrükk, paber 110 x 78 cm. Erakogu.
Foto: Janno Lepind.*

IDA JA LÄÄNE KIRIK: RIKKUS ERINEVUSEST

✠ *Stefanus*

Tallinna ja kogu Eesti metropoliit

Ma tänan südamest „Trialogos 2008” organiseerijaid, et nad mind siia kutsusid. Mul on hea meel osaleda sellel kohtumisel kuulajaskonna ees, mille tasemes ei või kahtlust olla neil, kes teavad nende päevade kultuurilist ja vaimset taset.

Kui ma õigesti aru sain, paluti mul rääkida jumalaotsingu seosest kultuuriga oikumeenilises perspektiivis. Ma püüangi seda järgnevalt teha ning räägin kõigepealt meie ajaloomõistmist liigendavatest arhetüüpidest ning oma jutu lõpetuseks katsun ma visandada ühist loovat tulevikku, mis on eeltingimus, ilma milleta me ei saa isegi mõelda kiriku ühtsuse taastamisele.

Selle jaoks tuginen ma vähemasti oma ettekande ajalugu puudutavas osas autorile, kes on minust asjatundlikum: see on Olivier Clément, minu õpetaja Pariisi Püha Sergiuse Teoloogilises Instituudis, täpsemalt öeldes tema teosele „Anakroonikad” (*Anachroniques*) ning esmajoones peatükile „Ida-Lääs: Kiriku kaks kopsu” (kirjastus DDB, Pariis 1990, lk 267-276).

1. Arhetüübid

Alustrajavaks arhetüübiks on muidugi Kristus, tema õpetus ja eesküju. Jeesus teeb otsustava eristuse jumalariigi ja keisririigi vahel, millega ta loob ruumi vaimu- ja isikuvabadusele, vastandina kõikidele ajaloo sakraalsetele või totalitaarsetele ühiskondadele. Jumalariik ei

ole sellest maailmast, teda ei saa rajada selle maailma vahenditega, võimu vägivallaga, Heroodese ja Pilaatuse meetoditega. Kuid salaja, sakramentaalselt, muudab ta inimeste südameid (või teistmoodi öeldes, mõtlemist), ta kaitseb ja viljastab maailma kui loomingut („Jumal armastab maailma niivõrd, et andis oma ainsa Poja” öeldakse evangeeliumis). Jumalariik seab selle maailma küsimuse alla, õõnestab seda kui illusioonide, valede ja julmuse võrgustikku selle maailma vürsti riigina. Juba kümnes käsus – et päästa inimest eneseimetluse ja surmatungi küüsisist – taunitakse korruga ebajumalakummardamist ning kõiki mõrva vorme, väljendusi ja avaldusi.

Kristuse Rist näitab, et tõeline võim tahab hoida teise teisesust, kuni sinnamaani välja, et laseb tal end ära tappa, pakkumaks talle ülestõusmist. Pantokraatori võim pole nagu selle maailma hirmuvalitsejate võim. See tähendab iseenda täielikku ohverdamist, see ohver annab inimestele elu ning paneb aluse nende vabadusele. Lihakssaanud Sõna „annab elu oma sõprade eest” ja palvetab oma timukate eest.

Kristuse võim väljendub seega diakooniana, teenimisena. Luuka evangeeliumis üteldakse: *Jeesus aga ütles neile: „Rahvaste kuningad peremehetsevad nende üle ja neid, kes nende kallal meelevallatsevad, hiiütakse „heategijaiks”. Nõnda ei tohi olla teie keskel, vaid suurem teie seas olgu nagu noorim, ja juht nagu see, kes teenib. Sest kumb on suurem, kas see, kes istub lauas, või see, kes teenib? Eks see, kes istub lauas? Ent mina olen teie seas nõnda nagu see, kes teenib.”* (Lk 22:25-27).

Kirikuisad näevad kahe algpahe, ahnuse ja kõrkuse taga veel midagi varjatumat, mida nad nimetavad hirmuks, või täpsemini surmahirmuks. Kuid Kristuse püsiv võit surma üle peab meie hingepõhjas muutma hirmu usalduseks, ängistuse tänutundeks. Kui me avastame, et oleme Ülestõusnus üles tõusnud, siis pole meil enam vaja vaenlasi, kelle peale projitseerida oma varjukülge. Meil pole siis enam vaja patuoinaid. Siis me hakkame aru saama Kristuse üleskutsest armastada oma vaenlasi. Jeesus ütleb: „Olge armulised, nagu teie Isa on armuline” (Lk 6:36).

Kristuse suure valguse sees võib leida sellest tuletatud arhetüüpe. Esimene on märtri oma, kes pole nõus kummardama võimu ebajumalana, ent tunnistab võimu suhtelist legitiimsust. Ning märter ei tõsta mässu, ta võtab vastu surma kui karistuse oma sõnakuulmatuse eest. Kui võim on võim surma saata, siis on märter see, kes ei karda surma ning hoiab oma tunnistuse ja eneseohverdusega ajalugu avatuna ülestõusmisele. Õigeusu kirikus on peaaegu katkematu rida usutunnistajaid ja märtreid: alguses paganlike, siis ketserlike keisrite all, hiljem osmanite valitsuse all ning seejärel suure kommunistliku tagakiusamise ajal.

Märterlus on munkluses interioriseeritud ning teine tuletatud arhetüüp ongi eestkostmine. Paljud tundmatud õiglased ja pühakud parandavad oma mõtete, pilkude, naeratuste ja võib-olla väga väikeste isetu headuse žestidega väsimatult olemasolu kangast, mida olematusejõud lõhki rebivad. Selliste ennastsalgavate inimeste – olgu nad mungad või mitte – läbipaistvus laseb Jumalal siseneda oma loodusesse nõnda, nagu ta laseb ka armulauhõõgusel tõusta maailma pinnale. Ka antud juhul liigutakse evangeeliumist kultuuri poole avatud, helde pühadusega. Assisi Frantsiskus tekitas Cimabue ja Duccio, Radoneži Sergius tekitas Andrei Rubljovi ja Tarkovski...

Ning kõik võetakse kokku viimases arhetüübis, eshatoloogilises liikumises. Juba praegu on maailm Kristuse kaudu salamisi ümber muudetud: maailm on saanud põlevaks põõsaks, nagu ütles Maksimus Tunnistaja, mida katavad meie sõgeduse ja viha tuhk ja verine pori. Pühadus ning liturgia, ikoonid, igasugune rahustav ilu, igasugune eksistentsi süvendamine on juba eshatoloogilised ennetused, mis tungivad põleva põõsa leekide kombel läbi ajaloo lõhede.

2. Ambivalenttsuse aeg

Ambivalents, nagu me teame, tekkis Constantinuse või pigem Theodosiuse ajal (just Theodosius I tegi IV sajandil kristlusest Rooma riigi ainsa ja kohustusliku religiooni). Kirik võttis siis rohkem kui

aastatuhandeks ajaloo juhtimise enda peale. Selline uudne olukord võimaldas muidugi võimsat teoloogilist, liturgilist ja ikonograafilist loometööd, millest õigeusu kirik elab veel tänapäevalgi. Bütsantsi vaimulik pärand on õigeusus kindlal kohal, kuid on ka tõsi, et Bütsantsis hoiti bipolaarset struktuuri, sünergiat, kus ühel poolusel on kirik (täpsemini mitteklerikaliseerunud munklus, kes on kultuuri suhtes väga umbusklik) ning teisel poolel keiser, Augustusest ja Diocletianusest alguse saanud katkematu traditsiooni pärija. Ning koos keisriga säilis ka terve hulk puhtilmalikke väärtusi, mis hoidsid alal oma autonoomia. Laskumata üksikasjalikumatesse aruteludesse (ärge unustagem, et Bütsants on nii Piibel kui ka Homeros), ütelgem lihtsalt, et ambivalents tuli ilmsiks kolme nähtusega, millest viimane on justkui hind, mida tuli kahe esimese eest maksta. Skemaatiliselt öeldes:

- 1) „Juba olnu” saab õigeusu kirikus tähtsamaks kui „veel mitte”;
- 2) Vahemikus Konstantinoopoli langemisest 1453. aastal kuni selleni, mil Venemaal 1800. aasta paiku tekkis ehtõigeusu mõtlemine (mis kahjuks muutus suures osas illusoorseks pärast 1917. aasta revolutsiooni, kui võimud kirikut traagiliselt moel ära kasutasid), kipuvad kristlikud Idamaad olema see, mida ühiskonnauurijad traditsiooniliseks ühiskonnaks nimetavad;
- 3) Ignoreeritud või tagasi lükatud ajalugu võtab revanši, instrumentaliseerides õigeusu.

Kristus on alfa ja oomega, algus ja ots. Kuid meie vaimsuses, ja eeskätt munkluses, keskenduti eeskätt alfale. Mis puudutab rahvaliku õigeusu meelelaadi, siis nähakse seal enamasti ainult „juba olnu” auhiilgust, mis võngub meie liturgiategenistusel, ning ei jäeta peaaegu üldse kohta „veel mitte’le”. Seda on tunda meie stereotüüpsetes diaagoonialitaaniates, kus ei arvestata konkreetse ajaloolise olukorraga, jumalarahva tihti traagilise ja kannatusterohke väljarändega. Meil on nii hea olla oma kirikus, tema rahulikus ja soojas ilus, et me ei mõtlegi

enam ajaloole, mis ukse taga pimeduses möllab. Niimoodi toimus õigeusu ja ajaloo lahkuminek, mis kestab siiani.

Kuid ajalugu võttis revanši ning instrumentaliseeris oma ideoloogiatega õigeusu. Kõige tuntum ja visam on olnud ja on praegugi rahvuslik messianism: kui Läänes, või vähemasti katoliikluses, püüdis kirik valitseda riigi üle riigi enese vahenditega, siis Idas püüdis riik kirikut allutada. Eriti XIX sajandil, sedamööda, kuidas Balkanimaad vabanesid osmanite võimu alt, sai iga uus riik oma autokefaalse kiriku. Selle arengu positiivne külg on vaieldamatu: kirik asus rahvast teenima, õnnistas tema kultuuri ja kaitses tarmukalt tema vabadust, kui sisse tungisid vallutajad. Kuid ei saa unustada ka negatiivset külge: õigeusku peetakse liigagi tihti pelgalt rahvuskultuuri üheks aspektiks; kirikuhierarhiast saab riigi haldusaparaadi osa.

Ühtlasi taandub religioosne kultuurilisele. Õigeusku samastatakse mingi rohkem või vähem idealiseeritud kultuuriga, mis tähendab, et kehva kateheesi ja puuduva isikliku usuteadvuse tingimustes langetakse lõpuks lämmatava ritualismi küüsi, mida võib veel praegugi näha paljudes kogudustes.

Kuid hoolimata kõikidest sellistest koormavatest asjaoludest, võib tähelepanelik ja armastav pilk märgata uskumatut sügavust valguse ja rahuga, Kristuse kohalolu ning seega jõudu, mis on valmis ülestõusmises puhkema. Mulle tundub, et pärast kommunismi kokkuvarisemist on nüüdne aeg soodne selleks, et luua uut tulevikku.

3. Mitmekesisuse rikkus

Olles oma kõnega nii kaugele jõudnud, tundub mulle vajalik uurida põhjalikumalt meie erinevaid teekondi, et teha meie Jumala kuulamise valmisolekust alus, millele rajada uut tulevikku Euroopa ühises kultuurilises ja kiriklikus ruumis.

Kõigepealt tuleb rääkida jagamatust kirikust, kus olid koos Ida ja Lääs. Meie juured on ühtsustegurites, kirikuisade ja esimeste munkade tegevuses. Me avastame üha enam Kreeka ja Ladina kirikuisade sügavat ühtsust. Parim näide selle kohta on Lyoni Irenaeus, Galliasse siirdunud kreeklane, ta kirjutas alguses kreeka keeles, kuid jätkas ladina keeles. Idas sündinud munkluse viis Läände Johannes Cassianus. Lääne munkluse isa Benedictus kasutas suuri Ida munkluse eeskujusid, sedasama Cassianust ning Basiliust. Kuni tänase päevani annab benediktiini munklus tunnistust jagamatust kirikust. Ning ei maksa unustada, et Amalfi benediktiinide klooster eksisteeris Athose mäel kuni XIII sajandini.

Kirikuisad ja mungad arendasid välja vaimuliku sümboolse teoloogia, mis on lahutamatu liturgiast ja müstikast; see teoloogia on põhi-olemuselt ühesugune Idas ja Läänes, vähemasti kuni suurte tsistertslastest müstikuteni XII sajandil.

Ning jagamatu kirik koondus vaistlikult osadusliku ning armulaudse kirikuõpetuse ümber, mille järgi kohalik kirik ilmutab tänu oma piiskopi apostoolsele tunnistusele täiel määral *Una Sancta*'³, kuivõrd ta on just nimelt osaduses kõikide teiste kohalike kirikutega.

Selles ühtsuses puhkeb õitsele mitmekesisus.

Ladina maailmas rõhutatakse rohkem Jumala ja inimese duaalsust, mis annab inimesele rohkem autonoomiat ja algatusvõimet. Kristus ilmutab meile Jumala olemisviisi ja inimese pojalikku kutsumust. Õige tee on Jeesuse jäljendamine. Eetika kehastab paratamatult müstikat.

Bütsantsi maailmas aga rõhutati pigem Jumala ja inimese ühtsust ning seega inimese ümbermuutmist Kristuses ja kiriku salasustes Jumala tule ehk energiatega. Kristuse Ihu on pideva nelipühi koht; lõimumine Kristusse, mis on Kristuse jäljendamise tagajärg, võimaldab inimesel hingata Vaimu. Eetika on kõigest üks etapp teel müstika

³ *una sancta [ecclesia]* (lad k) – üks püha [kirik]. *Tõlkija märkus.*

poole. Ning müstika, mis teostub jumalikustumises, kätkeb kõigepealt looduse kontempeerimist Jumalas ehk asjades peituva Jumala auhiilguse kaemist. Jumala kohalolu pole ainult põhjuslik, vaid ka energeetiline.

Võiks ka ütelda, et Läänes rõhutatakse rohkem headust ja Idas ilu.

Idas on Kiriku sõltumatust viimases järgus kaitsnud mungad ning seal kaldub kiriku ja keisririigi sümbioos (või sünergia) ajalugu seiskama. Ida ennetab ja kontempeerib, Lääs liigub ja tegutseb. Nad täiendavad teineteist.

Ning on ka palju ühiseid lõikepunkte. Mainigem vaid Rooma õiguse tähtsust Bütsantsis; Läänes keldi ja iiri müstikat, mis oli lähedane Ida karismaatilise raevukusega. Lääne ja Ida palverändurid voolasid kokku Jeruusalemma. Ladina ja Kreeka misjonärid ristisid mõlemad slaavlasti. Itaalia on jätkuvalt olnud kohtumispaik, eriti tänu Lõuna-Itaalia helleniseerumisele 1000. aasta paiku, Bütsantsi võimu kõrgajal. Itaalia sakraalkunst on Ravennast Roomani ning Cimabue suurte teosteni sügavas suguluses Bütsantsi kunstiga.

Jagamatu kirik: see ajendas ilu ja vaimuliku tarkuse õitsengut, millest me saame toitu veel tänapäevalgi.

Kirikulõhe peegeldab kahe kultuuri kaugenemist, kelle jõuvahekorrad vahetusid. Teise aastatuhande hakul kujunes välja kaks selgelt eristuvat kultuuripiirkonda. Umbes aastal 1000 oli järele otsustada Bütsantsi käes. Kuid pärast esimest ristisõda kaldub sõjanduslik ja majanduslik ülekaal Lääne poole; Bütsantsi Idamaad saavad Lääne esimese koloniaalekspansiooni tallermaaks. Ristisõdade ajal puutusid vägivaldselt kokku kahe erineva rahva kultuur, kaks suletud mõtteviisi, kus pisisajadele omistati peaaegu maagilist tähendust ning kus ei suudetud teist mõelda. Kaks kirikuõpetuslikku, teoloogilist ja kultuurilist tervikut kujunesid teineteisest eraldi, ning pärast ristisõdade vägivaldset kokkupuudet ka teineteise vastu.

Selles kontekstis muutus jagamatu kiriku mitmekesisus, mida küll elati läbi, kuid ei osatud mõelda, iseendast teadlikuks, ja lahusolu põlistati. Mõlemad osalised kaugesid teisest üha enam, ning selle arengu krooniks oli Konstantinoopoli rüüstamine 1204. aastal.

XIV sajandil, mis oli nii Läänes kui ka Idas suur müstikutesajand, prooviti siiski teineteisele läheneda. Kuid allajäämine moslemitest türklastele pärsib kultuurilist loometegevust, Ferrara-Firenze ühinemiskontsiil (1438–1439) tuli liiga hilja: Bütsants langes peagi, Idamaad löövad ajalooast lahtu, sest ajalugu hakkab tunduma pöördumatult vaenulik (ning kommunismi võidulepääs uuemal ajal kinnitas seda veel kord), samas kui Läänt lõhestasid eelreformatsioon ning rahvuslikud liikumised.

Kirikulõhe kiirendas läänekristluse lahknemist XVI sajandil. Kiriku tsentraliseerimine Rooma ümber ning ilmajäämine kirikukogulise kirikuõpetusega idamaisest vastukaalust tekitas rahvaste protesti (mis toitis Lutheri edu Saksamaal, anglikanismi ning Hollandi korraldamist kalvinismi vaimus...). Veel sügavamas mõttes ei suutnud idamaisest pneumatoloogias äralõigatud Ladina kirik loovalt tegeleda terve rea pingetega, nii et need muutusid vastandumise aluseks: pärimus ja pühakiri, prohvetlus ja sakrament, vabadus ja osadus...

Kirikulõhe andis suure panuse ka sellesse, et muutis Lääne otsinguteekonna (*quête*) üha rohkem ilmalikuks vallutusretkeks (*conquête*). Pärast Konstantinoopoli langemist emigreerusid Bütsantsi humanistid Läände. Kuid jumalike energiatega teoloogia ja vaimus jagus unustusse ning see jäi väljaspool kultuuri ja ajaloo näitelava idamunkade saladuseks. Teaduse ja tehnika areng toimus Läänes kas puhtalt ilmalikus perspektiivis, ilma vähimagi vaimuliku eesmärgita, või koguni antikristlikus sihis, kujutades inimest titaanina, milline traditsioon püsis edasi marksismis. Reformatsioonis soositi ja moraliseeriti uusaja võidukäiku, kuid läks kaotsi igasugune aine pneumatiseerimise perspektiiv. Vastureformatsioon õhutas imetlusväärset

barokiloomingut: kuid see on ülistamine, mitte ümbermuutmine ning sellele tegi lõpu avastus, et ruum on lõpmatu ning taevas tühi.

Idas muutus kultuur kirikulõhe tõttu üha steriilsemaks, justkui kivistus väljaspool ajalugu ning suur kirikuisade ja Bütsantsi traditsioon vajus osaliselt unustusse. Samal ajal kui Kagu-Euroopas valitses osmanite ülemvõim, lämmatati Venemaal XVI sajandi alguses ümbermuudetud renessansi viimane järellainetus. Liikudes ajaliselt lähemale, suurtest slavofiilsetest mõtlejatest kuni Dostojevskini ja XX sajandi alguse religioosete mõtlejateni, kujunes Venemaal välja kristlik eliit, kes oli võimeline omaks võtma läänemaist modernsust, kaotamata oma rahva kultuurilist eripära ning õigeusu spetsiifikat. Kuid ka siin oleks olnud vaja rohkem aega, et tõeliselt oikumeeniline renessans oleks saanud süveneda ja vilja kanda. Õigeusklikud ühiskonnad muutusid vähehaaval traditsioonilisteks, traditsionalistlikeks, sakraalseteks, ritualistlikeks. Ühiskondadeks, kus põhimure oli saavutada ühetaolisus ning kus teist omaks ei võetud. Erinevalt Läänest ei toimunud Idas kirikulõhed reformide, vaid ainult vastureformide kaudu: XVII sajandi Vene vanausulistest kuni XX sajandi Kreeka ja teiste maade „vana kalendri järgijateni”. Nii et Idas on ajalugu eitatud.

Võtmaks kokku seda lühikest ajaloolist kõrvalepõiget, võime nentida, et sajandite jooksul on kujunenud välja kolm konfessiooni ja kaks Euroopat.

Lääne-Euroopa, mis kasvas välja Roomast ja reformatsioonist, tegi uusajal maailma ajalugu. Just nimelt tema jagatus aitaski kaasa tema dünaamilisusele: reformatsioon Rooma vastu, antiklerikalism klerikalismi vastu, inimõigused Jumala õiguste vastu. Vähehaaval kujunes välja heterogeenne, avatud kultuur, mida kandis dialoogi, hüpoteesi ja sallivuse eetika, kuid mis oli ambivalentsetes suhetes ülejäänud maailmaga: ta hävitas teisi kultuure, võttes samas üle nende pärandit; ning jõudes lõpuks vaimse eituse kaudu välja kõikvõimalike nihilismivormideni.

Idapoolne Euroopa, mis kasvas välja kristlikust kreekakeelsest kultuurist, oli pikka aega ajaloos passiivne. Ta hakkas ajaloos aktiivselt kaasa rääkima ainult selle hinnaga, et kaotas, moonutas või kompromiteeris oma hinge, s.t absolutiseeris läänemaiseid mõisteid, samas kui puudus humanistlik kontekst. Sellest kasvas välja natsionalismi jumaldamine, kaldudes religioosesse rahvuslusse ja sotsialismi, millest sai totalitaarne messianism.

Nende kahe Euroopa vahel hõõgus vaikiv vaen, mis kajastub hästi uniaatlike kirikute draamas: nende rajamisest (riigipoolse vägivallega ja kultuurse üleolekuga õigeusu vastu) kuni nende kõrvaldamiseni Teise maailmasõja eelõhtul (riigipoolse vägivallega ja totalitaarse inkvisitsiooniga, katoliikluse vastu).

Kuid hoolimata nendest lõhedest pole Euroopa, kristlik Euroopa lakanud olemast.

Sageli unustatakse ära, et just õigeusumaad olid puhvriks Aasia sisetungijatele, eeskätt kõrbete ja steppide Aasiast: Bütsants peatas araablased ja pidas väga kaua kinni türklasi (hiljem, 1595. aastal tegi seda Rumeenia valitseja kuningas Mihhail Vapper), Venemaa pidurdas mongoleid.

Sageli unustatakse ära, et kristlikud juured on kogu aeg toitnud seda pealtnäha lõhenenud Euroopat: märkigem näiteks Kreeka kirikuisade mõju anglikanismile ja XVII sajandi Prantsuse vaimsusele; Pascali ja Saksa romantikute mõju XIX ja XX sajandi Vene religioossetele mõtlejatele.

Küsimus ongi just katoliikluse ja õigeusu lähenemises. Ainult see lähenemine võimaldaks katoliiklusel ilma salasetaju kaotamata võtta omaks reformatsiooni positiivsed taotlused. Ning see lähene mine võimaldaks õigeusul ühtlasi toime tulla kivistunud „vastureformidega”.

4. Luua tulevikku

Võib juba praegu välja tuua, mida head kumbki osaline teisele annaks.

Õigeusu poolelt: pidevus kirikuisadega ja seega vältimatu ühtsuse tunnetamine liturgia, teoloogia ja müstika vahel. Kirik kui armulauakogudus, kui usu ja armastuse vaba osadus. Kristlus kui ülestõusmise ja ümbermuutmise vägi kiriku salasuste kaudu, kogu inimkonnale ja kosmosele. Püha Vaim kui elu elust, ilu ilust, Kristuse üha uuenev võit surma, põrgu, nihilismi üle. Inimese ülesanne osaleda kolmainususlikus eksistentsis, absoluutses ühtsuses ja absoluutses paljususes. Tunnetus mõistuse ja südame ühendamise kaudu. Jumalike energiatega kosmiline laienemine.

Katoliikluse ja reformatsiooni poolelt: elav, kriitiline ja arukas kontakt pühakirjaga. Elavalt tunnetatud Kristuse kannatus, ristipiin ja suur reede; ning alandlikkuse, usalduse ja eneseohverduse tee, mis on hädavajalik, et saada jumalikustumise armu osaliseks. Koputamine kristlaste eetilisele ja kultuurilisele vastutustundele. Rooma poolt alal hoitud kiriku üleüldisus, tema ulatumine teispoole kultuure ja rahvusi. Ning ka pärast vastupidiseid liialdusi aegamisi tekkinud tasakaal, kus ühel pool on kiriku sõltumatus riigist ning teisel pool üleüldise kiriku aktiivne solidaarsus ohustatud kohaliku kiriku suhtes.

Teisisõnu, me peame üheskoos andma oma tunnistust seal, kuhu Jumal on meid asetanud, otse keset modernsust, pidades dialoogi teadlaste, kunstnike ning kõigi ilmalikustunud ühiskonna loojavaimudega; kusjuures see ühiskond on hakanud üha enam austama isikut, loodust, vajadust sisse seada ülemaailmne majanduslik ja õiguslik kord. Me ei saa enam piirduda sellega, et masinlikult korrata kirikuisasid: need pidasid kristluse valitsemist üleüldiseks ja lõplikuks. Meie elame tänapäeval kosmoses, mis üha paisub. See õhutab meid uurima looduses ja inimhinges senitundmatuid süvikuid; me oleme kuulnud islamist, Indiast, Hiinast, mustast Aafrikast, Ameerika sünteesidest

ja kontrastidest. Meie ees seisavad tänapäeva bioloogia ohtlikud ja meeliköitvad võimalused. See tähendab, et me peame kehastama kirikuisade inspiratsiooni ning Püha Vaimu väge radikaalselt uues kontekstis. Nagu Berdjajev geniaalselt ütles, et eetika algab Jumala küsimusega: „Kain, mida sa oled teinud oma vennale?” ning lõpeb küsimusega: „Aabel, mida sa oled teinud oma venna Kainiga?”

Kõik see innustab meid arendama osadusestruktuure Kristuse ühtses kirikus ja kiriku algatusel võib-olla ka ühiskonnas tervikuna.

Tänapäeva ühiskonna üks põhiline alustala on pluralistlik demokraatia, mille põhiväärtus on inimisikust lugupidamine. See ei toimu sugugi teadmatuses heast ja kurjast, nagu paljud kardavad, sest evangelne revolutsioon õpetas meile, et tõeline hüve on isiku salasus ja isikute osadus.

Hoolimata oma mõnedest nõrkustest on demokraatia üha rohkemate endise idabloki ja kolmanda maailma maade lootus ja taotlus.

Jätta unarusse kiriku elu ja ülesehituse selline põhiline nõue, tähendab ühtedele tupikut ja teistele getostumist. Demokraatiateema on üleskutse, mille kirik peab vastu võtma ühtaegu avatud ja kriitilise vaimuga. Eeskätt meie, õigeusklikud, olgem enda vastu ausad: meie kirikuõpetuse tuumaks on osadus, kuid õigeusu ühiskonnakorraldus on tihti oligarhlik. Kuidas sellest üle saada? Me peame uuesti läbi mõtlema kogu oma kirikliku ülesande nii piiskopkondade kui ka koguduste tasandil ning parandama naiste ja ilmikute positsiooni Kristuse kirikus, hüljates igasuguse klerikalismi.

Samuti peame kõik kristlased üheskoos võtma seisukoha poliitika suhtes ning tunnistama ühtaegu nii selle vajalikkust kui ka suhtelisust. Riigi ülesanne pole muuta ühiskond paradiisiks, vaid ära hoida selle muutumine põrguks. Võimust mõtlemine tähendab seega korruga võimu piiramist ja vahel ka selle inspireerimist. See tähendab taas-elustada vältimatut pinget ühiskonnakehandi eri koostisosade vahel,

mida oleks asjatu ignoreerida, ning evangeelset arusaama võimust kui teenimisest, ehk teoloogiliselt öeldes diakooniast. Praegune taotlus leida eetika, mis näitaks poliitika piire ning osutaks talle suunda, nõuab rohkem kui kunagi varem meie usu tunnistust ja jõudu. Kõrvuti munkliku askeesiga, mis ei tohiks olla irdumine ajaloost väljapoole, vaid peaks olema ajaloo haputaigen, ning selle askeesi valguses tuleks välja töötada loova teo askees, et anda mõte elu, rahu, õigluse ja ilu loomisele; ning tuleks anda mõte mehe ja naise armastuse väele, kosmose hingetorkivale hiilgusele!

Kokkuvõtteks ütlen, et sajandite vältel on kristlikud ühiskonnad üldiselt rõhutanud jumalikku inimliku kahjuks. Uusaega on aga märkinud inimese mäss jumaliku vastu. Kui Jumal ilmutas ennast täielikult inimesele Kristuses, siis tänapäeval peab sellele vastama asjaolu, et inimene ilmutaks ennast Jumalale Pühas Vaimus. Nagu ütleb Sergei Bulgakov: *Ajalugu pole tühi koridor, mis tuleb läbida võimalikult kiiresti, et sellest maailmast pääseda, vaid see lähtub Kristusest ja tema lihaksaamisest ning ta on ja jääb olema tema Teise Tulemise aktiivne ettevalmistamine.*

Ma tänan teid.

Ettekanne festivalil „Trialogos 2008”,
Tallinnas, 30. septembril 2008

Prantsuse keelest tõlkinud
Margus Ott

Peeter Ulas „Silentium”. 2007.

Sügvatriikk, paber 50 x 60 cm. Erakogu. Foto Gennadi Baranov.

LAPSE JA ABORDI, *DE FACTO* SÜNNI JA LAPSE HÜLGAMISE KONTSEPTSIOON KIRIKU KANOONILISES PÄRIMUSES³

Prof. Hdr. Arhimandriit Grigorios D. Papatomas

Väljapakutud teema käsitlemisel tuleb alustada loomisloo käsitlusest, sest inimelu tervikuna on selle sündmusega lahutamatult seotud. Tõepoolest: mitte-loodud Jumal lõi inimese, kinkides talle armulikult elu, mille allikaks on Ta ise, ja tegi seda puhtast armastusest ja tingimusteta, mis tähendab, et täiesti vabal tahtel. Just sellest sündmusest räägib Kristus, kui Ta iseenda kohta ütleb: „Mina olen tee, tõde ja elu”⁴. Loomisest alates ei ole inimese elu üksnes psühholoogilis-bioloogiline reaalsus, vaid on märksa enam, kui välja paistab. Põhiolemuselt on inimese elu *ontoloogiline*, see tähendab, et ta saab oma tõelise olemasolu Sellelt, kes on kirikuisade sõnul (*ontôs Ôn*) tõeliselt olev, *eksistentsiaalselt* tõeliselt olev. Kuigi inimene võib rõõmustada üksnes loodud olemisest „mitte-loodud Looja” pilgu ees, on ta saanud Loojalt võime ja võimaluse olla – oma mitte-loodud Looja sarnaselt⁵ – loojaks teistele inimestele, kes on talle ligimesed.

Inimene-loodu, ainulaadne olend kõigi loodute seas, saab niiviisi (eel)loojaks või täpsemalt öeldes, *kaas-loojaks* (*syn-dêmiurgos*) – „loodud loojaks” osaduses oma *mitte-loodud* Loojaga. Lapse sünd ehk teisisõnu lapse *kaas-loomise* sündmus on olemuselt *sünergeetiline*. Tegemist on ontoloogilise sündmusega s.t sündmusega, mis on teise elu alussündmus, sest on kaasloomise lõpptulemus. See asjaolu on

³ Tekst on avaldatud väljaandes „Bioéthique Orthodoxe” (3. Teadusnõupidamise toimetised – 15. aprill 2000), nr 3, Pariis, Association orthodoxe d’Études Bio-Éthiques / Institut de Théologie Orthodoxe Saint-Serge, 2001, lk 57–102.

⁴ Jh 14:6.

⁵ Vt 1Ms 1:26-27.

määrava tähtsusega kõnealusele küsimusele õige hinnangu andmisel.

Olla „loodud looja” tähendab omada samu kavatsusi ja samu oma-dusi kui mitteloodud Looja: soovi kinkida elu – tasuta, tingimusteta, *ontoloogilisest* vabadusest ja armastusest – uutele loodud olenditele, mehe ja naise ühisel looval tahtel. Taas kord seostub mõiste „ontoloogiline” siin, nagu eelpoolgi, Jumala vabaduse ja armastusega. Seega on tõsiasi, et saadakse „laps, kes on tulekul ja sündinud laps”, seotud selle loomissündmusega: vanemad kasutavad vabaduses ja armastuses kingitust, mille Jumal on neile teinud. Kordan veel, et iga elu on vabaduse ja armastuse kingitus. Ning sel moel seab Jumala usaldus vanemad „lapse, kes on tulekul”, uue loodu, vabal tahtel armastuses teostatud *kaas-loomise* vilja elu terviklikkuse hoidjaiks ja „sündinud lapse” sirgumise kaitsjaiks vähemalt kaheteistkümnenda eluaastani vastavalt kiriku kanoonilisele pärimusele.

Kui eeltoodud teoloogilised tähelepanekud on õiged, peab neid olema tingimata käsitletud ka piibli ja kirikuisade pärimuses ning samuti kiriku kaanonites ja kanoonilise pärimuse tekstides. On tõsi, et kiriku kanooniline pärimus väljendab kirikuelu kogemust. Just selle töö ka-vatsemegi nüüd ette võtta ja uurida üksikasjalikult kiriku kaanoneid käsitletavas määrava tähtsusega küsimuses.

Kanooniline taust, mida uurida, on küllaltki kitsas. Metodoloogilistel kaalutlustel vaatame eraldi kanoonilist materjali, mis puudutab veel sündimata last ja seda, mis seondub eostatud munaraku ja sündinud lapsega. Vaatame neid kõiki järgemööda, olles eelnevalt sissejuhatuseks lühidalt tutvustanud kaudseid kanoonilisi allikaid (mitte *ad hoc*).

I Kanoonilised tekstid „mitte *ad hoc*” (I–III sajand)

„Kaheteistkümnne apostli õpetus” – Didachê (*Doctrina apostolorum*)

Esimene kanooniline tekst – mitte *ad hoc* –, mis on meie teema seis-

kohast tähtis, on tekst, mida tuntakse nimetuse all „Kaheteistkümne apostli õpetus” (*Doctrina apostolorum*). See kirjutis, mis pärineb aastatest 100–120 pKr ja on seega mõni aasta noorem viimasest Uue Testamendi raamatust, on jagatud nelja ossa. Praegu pakub meile huvi ainult esimene, kuuest peatükist koosnev osa. Esimese asjana toob see sisse olulise ja tähendusrikka eristuse, mis on esitatud *duae viae* kujul: „I, 1. On kaks teed, üks elu ja üks surma (tee). Mõlema vahel on suur erinevus. 2. Elu tee on nimelt see: kõigepealt armasta Jumalat, kes on su loonud; teiseks *ligimest* kui iseennast. Kõike sellist, millest sa tahad, et see sulle ei sünniks, ära tee ka *teistele*.”⁶

„Laps, kes on tulekul” kuulub nende isikute hulka, keda iseloomustatakse siin sõnadega „ligimene” ja „teine”. Seda on seletatud sama raamatu II peatükis: „II, 1. Õpetuse teine käsk: 2. Ära tapa, [...], ära sega (surma)rohtusid, ära tapa last abordivahenditega ega ära löö (vast)sündinut maha [...]”⁷. „IV, 14. [...] See on elu tee.”⁸. Järelikult tuleks selle õpetuse kohaselt lugeda: „Need siin on käskudele (*Jumala* ja *ligimese* armastus) vastavad juhtnöörid: ära tapa, jne”. Pärast asjaolude selgitamist on kõik täiesti arusaadav.

Didachê'i tekst ei räägi üksnes sigitatud lapsest, eostatud munarakust, vaid ka *de facto* sündinud lapsest, nagu olukordade loetelust nähtub. III sajandist pärineva Diognetuse kirja mõte on selge. Paganlikus ühiskonnas oli üheks kristlasi iseloomustavaks teguriks, et „nad abielluvad nagu kõik, sigitavad lapsi, kuid *ei jäta sündinuid saatuse hooleks*”⁹, mis tähendab, et selline käitumine oli esimese kolme sajandi kristlaste jaoks mõeldamatu.

Samuti on meie käsutuses terve hulk tekste, milles räägitakse hüljatud lastest, kes hiljem korjatakse üles *ek koprias*, s.t kogukonna

⁶ „Kaheteistkümne apostli õpetus”, I, 1-2; G.P. rõhutused; „Apostlikud Isad”, Eesti Keele Sihtasutus, 2002, lk 205.

⁷ Ibid., II, 1-2; „Apostlikud Isad” lk 205.

⁸ Ibid., IV, 14; „Apostlikud Isad” lk 207.

⁹ Kiri Diognetosele V, 6; „Apostlikud Isad” lk 185.

prügimäelt. „Me teame, millised olid toonase Kreeka-Rooma ühiskonna tavad. Kui üldiselt oldi õnnelik poja sünni üle ja parema puudumisel tütre üle, siis järgmiste poegade, kellest oli karta, et nad pärandi laiali jagavad, suure hulga tütarde ja eriti ebaseaduslike laste sünni suhtuti vastupidi, kui täiesti soovimatusse ülerahvastatusesse. Tava, mis tugines põhiliselt pereisa iidsele õigusele ning mille teostamine paistis tuginevat polise seaduste vaikivale nõusolekule, pakkus kahte võimalikku väljapääsu, mis mõlemad olid lubatud või suisa normaalseks peetud: kas ravimid, mis kutsusid esile nurisünnituse – see oli eelistatud lahendus –, või siis väikese anonüümse olendi „välja panemine” mõnda muusse kohta, kõige sagedamini kogukonna prügimäele, *kopria*’le”.¹⁰

Paganlikus maailmas oli „loote või juba sündinud lapse hävitamine” paljudes ebamugavates olukordades kergema vastupanu teed minek. Selles, nagu ka paljudes muudes küsimustes võib öelda, et Vana Testamendi aegne juudi kogukond tervikuna pani vastu ümbritseva maailma kommetele mitte niivõrd vana käsuõpetuse seatud nõudeid silmas pidades, kui võrd sügavast austusest elu vastu, millest on inspireeritud kogu juudi pärimus¹¹. Viljakus on pikaealisuse järel üks peamisi Jumala õnnistusi. Pikaealisus ja viljakus – nii üht kui teist peeti pikka aega Iisraeli rahva hinges parimaks osaks sellest Jumalale meelepärane olemise lootusest, mis näis töotavat õiglust. Ja võib arvata, et sobival hetkel hakkas ka proselütism seda ära kasutama, nähes sellises suhtumises ülimuslikkust või eelist, mis osas tekkisid ühised huvid eestkõnelejatega, kes tahtsid lihtsalt seletada oma erilisust pagana maailmale. Nii mõisteti tapmisena hukka igasugune lapse elu kallale kippumine: „*teknoktonia* (= lapse tapmine) kas abordi või lapsetapu teel, mis pole sugugi kergem süütegu kui inimese tapmine”¹².

Väga tähendusrikkal kombel paigutab Didachê *duae viae* meie juhtu-

¹⁰ J.-P. Audet, „La Didaché. Instructions des Apotres”, Pariis, *J. Cabalda et Cie (coll. Études Bibliques)*, 1958, lk 288.

¹¹ Vt 1Ms 21:22.

¹² Ibid. lk 289.

mi vahetult tapmise – üldises tähenduses – ja abielurikkumise järele. Tähendusrikas tundub ka asjaolu, et edasine tekst toob välja veel ühe üldlevinud seisukoha: „III, 1. Mu laps, põgene kõige kurja eest ja kõige eest, mis on selle sarnane¹³...”

Kui need tähelepanekud on õiged, võivad nad aidata kindlaks määrata tapmise tähendust *duae viae*'s tervikuna kahe meile huvipakkuva erisuse seisukohast: ühelt poolt „laps, kes on tulekul” ja teisalt „laps pärast sündimist”. *Juhise* ajendid on täielikult kokku võetud kahes käsus: „Kõigepealt armasta Jumalat, kes on su loonud; teiseks *ligimest* kui iseennast”¹⁴, millele lisandub käsust inspireeritud soovitusel vormis manitsus, mis pärineks justkui Jumalalt eneselt: „Kõike sellist, millest sa tahad, et see sulle ei sünniks, ära tee ka teistele”¹⁵. On tõsi, et käsud on sina-vormis: eeldatavalt on rääkijaks Jumal (*didachê Kyrii*); Ta pöördub üksikisiku – mitte paari – poole: „Ära tapa, jne”. Siinkohal võib rõhuasetus individuaalsele või isiklikule vastutusele seletamatu tunduda, kuid samas on see ilmselge.

Didachê'i ettekirjutus sellega ei piirdu, jätkudes halbade tegude loeteluga, alates tapmisest. „Surma tee aga on järgmine: eelkõige on ta kuri ja täis needust: mõrvad, [...], (ja nii edasi). 3. [...] Nad tapavad lapsi, hävitades (selle), mis Jumal on vorminud (s.t teevad tahtlikku aborti)... Laske ennast kõigest sellest päästa, lapsed.”¹⁶ Ja esimene Didachê'i osa lõpeb sõnadega: VI, 1. „Vaata, et keegi sind ei eksitaks selle õpetuse teelt, kui ta sind õpetab lahus Jumalast.”¹⁷ Kontekstist näeme, et see tekst seab erilise vaevata ühele pulgale käsud ja ülestumised.

„Elu tee” on käskudele ustavaks jäämise tee, see tähendab tee, mis väljendab eshatoloogilist suundumust, samal ajal kui „surma tee”

¹³ „Kaheteistkümne apostli õpetus”, III, 1; „Apostlikud Isad” lk 206.

¹⁴ Ibid., I, 2; „Apostlikud Isad” lk 205.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid., V, 1.3.

¹⁷ Ibid. VI, 1. „Apostlikud Isad”, lk 208.

on käsust üleastumiste tee. Sellel põhineb kogu Didachê'i sisemine *manitsus*. Tähelepanuväärsel kombel jäetakse kõrvale Vana Testamendi seaduse juriidiline vaim või inimühiskonna ükskõik millise seaduse piirangud ja inimese poole pöörduakse *isalikult, manitsevalt*, soovides anda ilmutusele õige Jumal-Isa kuningriigi kogemise perspektiiv ja tutvustada Jumala õpetust kui Isa õpetust: *teknon mou, teknia mou*, „mu poeg”, „mu lapsed”. Tekstis kasutatav vorm tuleb apostlite kogemusest ja väljendab seda. Näeme samuti, kuidas tavaline käsklause liigub märksa tundlikuma manitsuse poole ja kannab samas hoolt, et õigustada ennast „elu tee” kogemusega. Siinkohal tuleb rõhutada seda tundevarjundit, kui võrdleme manitsuse väljendusstiili seaduse käsusõnaga...

Pole jäänud enam palju lisada sellele, mida oleme *duae viae*'i kohta juba öelnud. Piiblit lugedes näeme, et evangeelium on suunatud kahele suurele armastuse käsule: armasta Jumalat ja armasta oma lähimest. Meile huvipakkuva küsimuse kontekst puudutab meie kõige sügavamat sisemist eshatoloogilist suundumust, millega seotult tuleb seda käsitleda. Kaks põhilist *duae viae*'i juhtnööri on manitsused *rahvale*. Viimast ei ole ära unustatud ja lõppkokkuvõttes on just rahvas nende kokkulepete alalhoidja ja säilitaja. On siiski tõsi, et valikut „elu tee” ja „surma tee” vahel, „õnnistuse” ja „needuse” vahel, seostatakse meid huvitava küsimuse kontekstis märksa rohkem kui varasematel aegadel inimese individuaalse või isikliku vastutusega...

II Kiriku kaanonid (*Corpus canonum*) (I–IX sajand)

Kanoonilistesse tekstidesse ei saa suhtuda nii, nagu oleks neis meile huvipakkuva küsimuse kohta kõik öeldud. Võttes omaks püha Basiliuse küsimuse: „Mida küll meie peame tegema? Kas ütleva seda, mis on kirja pandud või otsima seda, millest on vaikitud?”¹⁸, vastaksin, et tuleb teha mõlemat.

¹⁸ Kaanon 87 / Basilius.

Käesolev teema leiab selgelt käsitlemist kaheteistkümnes kaanonis, mis kehtestati kirikukogudel vahemikus III–VII sajand. Kaanonite sisu annab tunnistust suurest üksmeelest ja näitab selgelt, et kiriku kanooniline pärimus on jätkuvalt olnud valmis tegelema lapsetapu raske probleemiga ning pärimuse lähenemine on seejuures olnud eeskätt tervendav ja soterioloogiline.

Pärast eelnenud lühikest sissejuhatust teemal kanoonilised tekstid mitte *ad hoc* (Kaheteistkümne apostli õpetus ja Diognetose kiri), milles on üles tähendatud kolme esimese sajandi kanoonilised tavad ja kombad, lähen nüüd selle juurde, mis on „kirja pandud” kanoonilistes tekstides ja nende kommentaarides (kaanonite hermeneutika). Nagu juba öeldud, uurime esmalt, mida ütlevad kaanonid a) sündimata lapse kohta ja b) sündinud lapse kohta.

Eelnevalt üks oluline tähelepanek. Kaanonid käsitlevad ühtemoodi nii „last, kes on tulekul” (teisiseõnu loodet) kui „last pärast sündimist”. Nad kasutavad viljastamise hetkel alanud elulõnga katkestamise iseloomustamiseks samu kanoonilisi mõisteid. Püha Basilius on öelnud *expressis verbis*: „Meie (kristlased) ei tee vahet välja arenenud ja veel välja arenemata loote vahel.”¹⁹ Hiljem vaatame selle küsimuse eri tahke. Küsimus ise näib olevat juba antiikajast alates päevakorral olnud ühelt poolt Kreeka-Rooma maailma ja teisalt juutide jaoks.

A. Laps enne sündi (eostatud munarakk ja loode)

Kaanonite andmeil võib eostatud munaraku – loote – ja emaihus välja arenenud lapsega enne sündi olla seotud kaks juhtumit : a) abort ja b) nurisünnitus.

a) Abort (tahtlik tapmine)

Nagu me eelpool Didachê'i puhul juba nägime, peeti aborti tahtlikuks tapmiseks. Anküra kohalik kirikukogu (314) on jäädvustanud ühe va-

¹⁹ Kaanon 2 / Basilius.

rem olemas olnud tava, „vana korralduse” kolmest esimesest sajandist, mis on säilinud järgneval kujul: „Mõrvarid. Tahtlikud tapjad peavad olema *substrati* – armulauaosaadusest lahutatud ja täielikult võetakse nad tagasi alles elu lõpul.”²⁰ „Vanas korralduses” tuleb näha ühe vana rangema õpetuse ähmast jäänukit, mis leiab väljendust selles Anküra kohaliku kirikukogu 22. kaanonis. Et seda korraldust *a priori* mõista, tuleb meenutada, et kolme esimese tagakiusamiste sajandi vaimulik-konna vaimulik tase erines Milano (ususallivuse) edikti (313) järel välja kujunenud vaimulik-konna omast...

Peaaegu neli sajandit hiljem kokku tulnud viies-kuues kirikukogu *in Trullo* (691) näeb ja käsitleb olukorda samamoodi: „*Kanoonilised karistused nendele, kes annavad ja võtavad abordiohtusid*. Naised, kes hangivad ja pakuvad abordiohtusid ja naised, kes tarvitavad selliseid mürke, mis on mõeldud tapma last, keda nad kannavad, me mõistame kandma kanoonilist karistust tapmise eest.”²¹

Eelnevast saab teha kuus järeldust:

- 1) kaanonid käsitlevad aborti kui tapmist;
- 2) vastavalt Didachê’le on tegemist tahtliku tapmisega;
- 3) ei tehta mingit vormilist vahet „lapsel, keda naised kannavad”, kui nad on rasedad;
- 4) naised, kes teevad aborti, on mõistetud kandma kanoonilist karistust tapmise eest;
- 5) sama kanoonilist karistust kannavad ka need (naised) või need (abikaasad, arstid, sõbrad jne), kes hangivad abordiohtusid ja aitavad naistel aborti teha;
- 6) „vana korralduse” ja kaanonite pakutud kanooniline epitiimia on armulauast ilma jätmise kuni elu lõpuni.

See veidi kuiv loetelu ahvatleb täpsemalt uurima, kuidas kiriku teadvuses ikkagi mõisteti ja tajuti.

²⁰ Kaanon 22 / Anküra.

²¹ Kaanon 91 / *in Trullo*.

Munaraku eostamine ja sünd ehk teisisõnu inimolendi loomine toimub armastuses, s.t püsivas tahtes luua inimolendeid, et vabaduses seada nendega sisse osadussuhe, nagu Jumal talitas inimese puhul. Kaanonid soovivad säilitada Jumalalt inimesele antud loovat kutsustust ning osadust, mis on selle eesmärk. Seda näitasid selgelt neljanda kristliku sajandi kaanonid, mis on seotud meie tänase teemaga. Püha Basilius Kaisareast on esimene, kes selle selgelt ja korrakindlalt välja toob oma esimeses kirjas Ikoonia piiskopile Amfilokiusele.

Oma 2. kaanonis kirjutab ta: „*Sellest, kes on püüdnud tappa last, keda ta oma ihus kannab*. See, kes on kasutanud vahendeid, et tappa laps, keda ta oma ihus kannab, on vastutav tapmise eest. Meie ei tee vahet välja arenenud ja veel välja arenemata loote vahel. Meie juhtumi puhul ei maksta kätte üksnes sündimata lapse eest, vaid karistatakse ka „seda, kes kippus omaenese elu kallale”, kuna naised selliste tegude tagajärjel enamasti surevad. Sündimata lapse surm lisandub sellele kui veel üks mõrv, vähemalt nende arutluses, kes sellist asja söandavad. Siiski ei pea patukustutusega ootama surmatunnini, vaid patused võib võtta kümneaastasele kahetsusele ja pärast selle aja möödumist anda hinnang nende tervenemisele mitte aega, vaid meeleparanduse siirust arvestades.”²²

Seega leiab ka püha Basilius, et „naine, kes on kasutanud vahendeid, et tappa „laps, kes on tulekul”, on süüdi mõrvas”. Ta ei räägi siin abordist *expressis verbis*, vaid püstitab küsimuse laiemalt ja ulatuslikumalt, rääkides „vahenditest, et tappa „laps, kes on tulekul””. Enamgi veel, nagu juba öeldud, ei nõustu ta arstide (olles ise arst) või Moosese seaduse²³ poolt vahe tegemisega, mis oli tavaks tema ajal – ja varemgi – „välja arenenud ja välja arenemata lootel”. Varasemast ajast pärit tavaga seoses täpsustab ta: „meie jaoks ei ole vahet”. Samuti leiab ta – seda kohtame kiriku kanoonilises pärimuses esmakordselt, et naine, kes sureb, on sooritanud topeltmõrva: ühelt poolt tapnud iseen-

²² Kaanon 2 / Basilius.

²³ Vt 2Ms 21:22-25.

nast – tema tegu peetakse enesetapuks²⁴, kuna ta teadis, mida kasutas – ja teiselt poolt tapnud loote, „veel sündimata lapse”. Taas suhtutakse loote tapmisesse kui inimese tapmisesse. Samas aga, tundes inimlikke nõrkusi ja IV sajandi kristlaste tohutult erinevat taset võrreldes kolme esimese sajandi kristlastega, vähendab Basilius kanoonilist epitiimiat „surmatunnini” lubaduseni „võtta inimene vastu pärast kümne aasta pikkust patukahetsust”.

Muudes kanoonilistes allikates esitatakse aborti ka „loomuvastase teona”. „*Nendest, kes on patustanud loomuse vastu*. Need, kes on patustanud [...], mõrtsukad, mürgitajad, [...] saavad sama karistuse. Pidage nende osas kinni tavast, mis teil juba on teiste tarvis.”²⁵

Siinkohal tuleb lisada, et Anküra kohalik kirikukogu, mis on sama vaimu kandjaks neljanda aastasaja saabumisel, pehmenab seda eelnevalt kaanonilist seisukohta, võttes kõnealuse teo eest ette nähtud karistuste ja epitiimiate suhtes kasutusele laialdase oikoonomia. Samas ei vähenda kirikukogu üheski osas teo enese osatähtsust, kasutades järgnevaid väljendeid: „*Nendest (naistest), kes abordivahenditega tapavad patus sigitatud lapsi*. Naised, kes ennast müüvad ja tapavad oma vastsündinuid või püüavad neid hävitada oma üsas, on vana korralduse kohaselt elu lõpuni armulauaosadusest ilma jäetud, ja mõned kiidavad sellise karmuse heaks. Meie oleme seda nõudmist pehmenanud ja käsime neil kümme aastat pattu kahetseda olenevalt raskusastmest.”²⁶

Kahte eelnimetatud teksti võrreldes võib täheldada, et püha Basilius võtab üle sama tava, mis Anküra kohalik kirikukogu (314) vahetult pärast Milano (ususallivuse) edikti (313). Selgelt ilmneb, et alates IV sajandist pehendas kiriku kanooniline pärimus kanoonilisi karistusi aborti eest, kuid jäi üksmeelele põhimõttes, millele need tuginevad:

²⁴ Vt Th. Balsamoni kanoonilisi kommentaare kaanon 2 / Basilius, „Syntagma” nr 4, lk 98.

²⁵ Kaanon 7 / Basilius.

²⁶ Kaanon 21 / Anküra; G.P. rõhutused.

„laps, kes on tulekul”, on olemas ja on elus alates munaraku eostamisest, olenemata oma kujust, olenemata oma olemasolu tasemest või kulgemisest.

Meie teemat võib käsitleda ka vastavalt metodoloogilisele aksioomile, mille kohaselt „kaanonid tõlgendavad kaanoneid” kas siis otseselt või kaudselt. Selleks võiks vaadelda järgmisi kaanoneid: „(Mõrvast ja mõrvarist) Milline patt on tahtlik ja milline tahtmatu. [...] Samuti kui keegi, võlumise eesmärgil, valab (armu)jooki ja põhjustab surma, peame me seda tahtlikuks tapmiseks. Nii talitavad sageli naised, kes püüavad võlusõnade ja veetluse abil panna mehi end armastama ja lasevad neil võtta (armu)jooki, mis tekitab meeltesegadust; needsinased, kui nad põhjustavad surma, ehkki arvasid end tegevat teist asja kui see, mis nad tegid, on siiski arvatud tahtlike tapjate hulka võlumise ja muude taoliste kui keelatud tegevuste pärast. Ka needsinased, kes annavad abordiohtusid, on mõrtsukad, nagu ka need, kes sääraast rohtu vastu võtavad, et tappa lapsi, keda nad oma üsas kannavad [...]”²⁷

Ka esmapilgul teemakaugena tunduvat püha Basiliuse kaanonit tuleb vaadelda samas perspektiivis. „*Tahtlikud tapjad*. See, kes tappis tahtlikult, siis aga meelt parandas, peab jääma kahekümneks aastaks ilma armulaua pühadest andidest. Need kaksikümneks aastat arvatakse talle järgmiselt: esimesed neli aastat peab ta olema koos nutjatega, seistes pühakoja ukse taga ja paludes sisenevail usklikel enda eest palvetada, tunnistades avalikult oma kohutavat üleastumist; pärast nelja aastat võetakse ta kuulajate (usuõppijate) hulka ja lahkub koos nendega kirikust, nii viiel aastal; seitse järgnevat aastat palvetab ta koos põlvitajatega ja lahkub kirikust koos nendega; neli aastat on ta lihtsalt koguduseliikmete seas, kuid ei võta osa ohvritoomisest; ja kui kõik see on läbi tehtud, saab ta osa pühadest andidest.”²⁸

²⁷ Kaanon 8 / Basilius.

²⁸ Kaanon 56 / Basilius.

Siinkohal oleks soovitav heita pilk uuritavate kaanonite teoloogilisele taustale, et mõista ettekirjutuse või pigem manitsuse eesmärki. Jumal lõi inimesed, vabad ja endast erinevad, endast väljaspool asuvad olendid, et lasta neil osa saada oma osadusest. Sellega lasi Ta vallale Iseenda, olles armastus ja osadus, loomise võrdväärset põhjust. Kui inimene paneb toime lapsetapu (olgu siis „enne või pärast sündimist”), katkestab ta ontoloogilise osaduse dünaamika, mille ta ise vabal tahtel ja armastuses on algatanud ning eraldab end selle teoga Sellest, kelle kuju ta ise on ja kes on teda *kaas-loojaks* soovinud ja seadnud. Samuti jõuab ta selle teoga tagasi kristlike väärtuste nulltasandile ja lähtepunkti. Nii kinnitavad kaanonid oma vaikimisega (*a silentio*), et kui keegi ei saa vabal tahtel kanda *kaas-looja* ainukordset vastutust, on talle igas mõttes parem sellest täielikult ilma olla.

Lapsetapja, kes niisiis tegutses *teise*, oma *ligimese* – lapse – vastu, see tähendab (kirikliku) osaduse vastu, oli „osadusest lahutatu”, kes kaotas oma koha kiriklikus kogukonnas, asetades end ise väljapoole Kristuse Ihu. Sest osadusest lahutamine tähendab esmalt „kogudusest välja jäämist” ja sellest tulenevalt „Ihust äralõigatud” olemist. Selle tagajärjeks oli pühadest andidest ilma jätmine, sest kiriklikku kogukonda mitte kuuludes ei saanud lapsetapja enam kirikus käia. Oma kuuluvuse taastamise vahendiks pärast kogudusest lahutamist – „äralõikamist” ja osadusest lahutamist – oli *metanoia*, meeleparandus, mis algselt ja ajalooliselt, sellele viitavad kõik allikad (nii siin kui mujal), oli kogudusega leppimise protsess, s.t tegevused, mis puudutasid otseselt kogudust, millesse inimene ihulikult kuulus. Selline on meeleparanduse õige tähendus. Piht oli üks meeleparanduse etapp kogudusega äraleppimise toimingute seas. Meeleparanduse protsess oli surutud kindlasse vormi inimese kuulumisega eri astmetesse, mille kaudu ta järk-järgult üha enam osales euharistilises *synaxis*’es: nutjad, kuulajad, põlvitajad jne. (Mõnes paigas seondus inimeste vaimulik juhatus ühe teistsuguse ja erilise – tervendaja – karismaga.) Nüüd me mõistame, miks püha Basilius seadis inimese kogudusse tagasitoomise ja seega tema euharistilise osaduse taastamise astmelisuse.

Püha Gregorius Nüssast teeb äraleppimisprotsessi kohta üliolulise täpsustuse: „[...] On selge, et isegi sellisel puhul katsutakse järele patukahetseja tahet, et juhul kui tema meelearandus seda väärrib, ei vaadataks sugugi aastate arvule, vaid lubataks tal lühemat teed pidi saada kirikusse taastatud ja võtta osa pühadest andidest. [...]”²⁹. Püha Basilius jagab seda seisukohta, kui kuulutab: „Mis puutub nendesse, kes on läbi teinud kolmekümneaastase meelearanduse teadmatusest tehtud ebapuhta teo eest, siis *ei maksa nende vastuvõtmise suhtes kõhelda*. [...] Seega suvatsege käskida, et *nad nüüd viivitamatult vastu võetaks*, eriti kui nad pisarsilmil paluvad teilt halastust ja on näha, et nende eluviis väärrib heatahtlikku suhtumist.”³⁰ Tänapäeval on see meelearanduse (*metanoia*) tähendus kaduma läinud. Patukahetsusest on saanud puhtal kujul individuaalne tegu, mis vaid vähesel määral puudutab kiriku kogudust, kuigi algselt oli tegemist praktikaga, mis otseselt seostus „kiriku sündmusega” ja euharistilise *synaxis*’e kokkutulemisega.

b) Nurisünnitus (tahtmatu tapmine)

Nurisünnituse juhtum on maha vaikitud ja sellest ei räägita – otseselt ja *ad hoc* – üheski kanoonilise pärimuse tekstis ega allikas; seda ignoreeritakse täielikult. Mida see tähendab? Kas on nurisünnitus ära unustatud või soovitakse lahterdada seda tahtmatute tapmiste hulka? Ometi peavad nii kirikuisad kui ka talitusraamat (*euchologion*) nurisünnitust „tahtmatuks tapmiseks”. (Nurisünnitusest on seal kaudselt juttu.)

Vaadakem, milliseid sõnu ja väljendeid kasutab õigeusu kirik, palvetades naise eest, kes on läbi teinud nurisünnituse. Talitusraamat ütleb: „Valitseja Issand, meie Jumal! [...] halasta ise oma suure helduse pärast oma ümmardaja peale (nimi), kes pattudes täna meelega või kogemata tapmise pattu langes, ja temas loodud lapsukese ära heitis. [...]. (Palve lõpuosas) Kartusega hüüame Su poole ja ütleme: „Võta

²⁹ Kaanon 5 / Gregorius Nüssast; G.P. rõhutus.

³⁰ Kaanon 7 / Basilius ; G.P. rõhutus.

näha taevast ja vaata meie, hukkamõistetute, nõtruse peale; anna andeks oma ümmardajale (nimi), kes pattudes meelega või kogemata tapmisse langes ja temas loodud lapsukese ära heitis; ja neile, kes olid tema ligi ja teda puutusid, anna andeks oma suurest halastusest. [...].”³¹ Niisiis palvetab kirik kindla teo eest, pidades nurisünnitust sündimata lapse elu ja saatuse lõnga tahtmatuks katkestamiseks.

Kaisarea Püha Basilius toob selgelt välja tahtliku ja tahtmatu tapmise vahe: „[...] On arvukalt tahtmatul ja tahtlikul tapmisel vahet tegemise viise. Täiesti tahtmatu ja ettekatsemata tapmise on sooritanud (näiteks) see, kes koera või puu pihta kivi visates on tabanud inimest; eesmärgiks oli kaitsta end elaja eest või puuvilja alla raputada, mööduga sai pihta juhuslikult; järelilikult selline tegu on tahtmatu [...].”³²

Vaatamata sellele, et inimene ei ole siis üldse vastutav, ei jäta kaanonid tegu ennast ometi karistamata: „*Tahtmatud tapjad*. Mis puudutab tahtmatuid tapmisi, siis esimene korraldus nõudis seitset aastat (patukahetsust) eri astmetel, et saada armulauale, teine üksnes viit (aastat)”³³. Sellisele leebusele leidub ainult üks seletus. „Esimene korraldus” oli vana tava, mis pärines kiriku elu esimesest kolmest sajandist,³⁴ teine oli praegune kaanon. Vanades kanoonilistes versioonides on see erisus hästi välja toodud.

Püha Gregorius Nüssast puudutab samuti seda küsimust oma 5. kaanonis: „[...] Mis puudutab tahtmatut tapmist, siis võib seda küll pidada vabandatavaks, kuid mitte kiiduväärseks; ma ütlen seda, et seletada, miks kaanon näeb ette, et isegi kui me tahtmatult oleme langenud

³¹ Vt Õige-ussu Kirriku Pühha Tallituste Ramat lk 14; redigeeritud.

³² Kaanon 8 / Basilius.

³³ Kaanon 23 / Anküra.

³⁴ Vt ülal. Seda „esimest seadmist” võib eristada ka järgnevas kaanonis: „Tahtmatutest tapmistest. See, kes on tapnud tahtmata, peab jääma kümneks aastaks ilma pühadest andidest osasaamisest. Need kümme aastat on talle määratud järgnevalt: kaks aastat nutjate hulgas, kolm kuulajatega (usuõppijatega), neli põlvitajate seas, üks aasta lihtsalt osalemist ja seejärel lubatakse talle pühi ande” (Kaanon 57 / Basilius).

tapmise rüvedusse, oleme me (näiteks) ilma jäetud vaimulikuseisuse armust, sest oleme selle pühadusteotava kuriteoga ennast määrinud. Puhastumise aega, [...], on arvatud heaks rakendada ka tahtmatute tapjate puhul. On selge, et isegi sellisel puhul katsutakse järele patukahetseja tahet, et juhul kui tema meeleparandus seda väärrib, ei vaadataks sugugi aastate hulgalet, vaid lubataks tal lühemat teed pidi olla Kirikusse taastatud ja osa saada pühadest andidest. [...].”³⁵

Ning püha Basilius tuleb veel üks kord sama küsimuse juurde tagasi: „*Juba antud seletustest tahtmatute tapmiste vaheliste erinevuste üle. Rääkides erinevustest tahtmatute tapmiste vahel, meenub mulle, et tõin neid välja nii palju kui võimalik mõni aeg tagasi oma kirjas teie vagadusele*³⁶; me ei oska sellele midagi lisada ja teie äranägemise hooleks jääb karistust kas *raskendada või kergendada, sõltuvalt iga juhtumi eripärast.*”³⁷

B. Laps pärast sündimist (sündinud laps)

Paralleelselt meie uurimuse esimese osaga, mis puudutas sündimata last, uurime nüüd kaanonite põhjal suhtumist lapsetappu, kui see oli seotud sündinud lapsega. Kaanonid vaatlevad kahte juhtumit:

a) Lapse tapmist (otsene tapmine) ja b) vastsündinu hülgamist (kaudne tapmine).

a) Lapse tapmine (otsene tapmine)

Püha Atanasius Suur Aleksandriast (IV saj) ütleb nii: „[...] Isegi elu teiste toimingute puhul täheldame me hinnangute erinevust, olenevalt nende toimumise asjaoludest; näiteks „ei ole lubatud tappa, [...]”.³⁸

³⁵ Kaanon 5 / Gregorius Nüssast.

³⁶ Ta viitab oma 8. kaanonile, mis on kanooniline kiri (epistel A) Amfilokiusele, Ikooniumi piiskopile.

³⁷ Kaanon 54 / Basilius; G.P. rõhutused. See on Kirikus omaks võetud oikoonoomia tõeline seletus.

³⁸ Kaanon 1 / Atanasius.

Sest „ei ole lubatud tappa” inimest, kes on teadlik elu ontoloogilisest väärtusest. Aga asi on väga palju hullem, kui tapmiskatse puudutab last, kes ei saa ennast kaitsta ja kes ei suuda isegi mõista sellise lapse-tapu põhjusi.”

Lapse tapmiseks võib olla arvukalt põhjusi. Kaanonid toovad näitena kaks juhtumit. „a) Naised, kes ennast müüvad ja tapavad oma vastsündinud [...] arvati vana korralduse kohaselt elu lõpuni armulaua osadusest välja [...].”³⁹ Põhjusteks, mis viivad vastsündinu tapmiseni, on antud juhul enesemüümine ja soovimatu sünd. „b) (Naist) kes reisi ajal on lasknud surra lapsel, kelle ta ilmale tõi, olles ometi võimeline teda päästma, jättis selle tegemata kas siis arvates, et saab nii varjata oma pattu või loomaliku ja ebainimliku mõtte ajal, peetakse süüdlaseks tapmises. [...]”⁴⁰ Siin välja toodud põhjused on hoolimatus, soov varjata lähedaste eest oma pattu või „loomalik ja ebainimlik mõte”. Millised ka poleks sellise teo toimepaneku põhjused või ettekäanded, ei nõustu kaanonid ühegi põhjendusega, sest niisugune käitumine hävitab Jumala loodut ja lõhub osadussideme Jumalaga.

Vastsündinu hülgamine (kaudne tapmine)

Vastsündinu hülgamist peavad kaanonid selgelt tapmiseks. Tegu on kaudse tapmisega, aga kaanonid eristavad samu eeltingimusi, samu põhjuseid ja samasugust suhtumist kui tahtliku tapmise puhul. Püha Basilius sõnadega: „(Naistest), kes on sünnitanud lapse reisil olles ja pole vastsündinust hoolinud. Naine, kes on reisi ajal lapse sünnitanud ja vastsündinu hooletusse jätab, andku vastust tapmise eest.”⁴¹

Ühes teises kaanonis on sama kirikuisa veelgi selgesõnalisem, tuues esile ka erisuse, mille alusel oikonoomiat rakendada. (Naist) kes reisi ajal on lasknud surra lapsel, kelle ta ilmale tõi, olles ometi võimeline teda päästma, jättis selle tegemata kas siis arvates, et saab nii varjata

³⁹ Kaanon 21 / Anküra.

⁴⁰ Kaanon 52 / Basilius.

⁴¹ Kaanon 33 / Basilius.

oma pattu või loomaliku ja ebainimliku mõtte ajal, peetakse süüdlaseks tapmises. Aga kui ta ei saanud lapse eest hoolitseda ja vastündinu selle peale üksiolemisest ja hädavajaliku puudumisest hukka sai, peab ema õigeks mõistetama.”⁴²

Veel paar sõna, enne kui lõpetan kaanonilisi tekste käsitleva osa. Panngem tähele, et kõiges selles on kaanonite manitsus suunatud kiriklikule ihule ja *esmatähtis* on „inimene ja tema hoiak”⁴³, milline ka ei oleks tema tegu.

III Kaanonite hermeneutika (XI–XIX sajand)

Kanooniline hermeneutika ja kaanonistide (munk Johannes Zonaras (XI saj lõpp), Antiokia patriarh Teodorus Balsamon (1130/40–pärsast 1195), diakon Aleksius Aristenes (XII saj algus) ja püha Nikodeemus Pühalt Mäelt (XVIII saj lõpp–XIX saj algus)) kommentaarid⁴⁴ on vastavuses kaanonitega ja kaanoniliste allikatega ühistel seisukohtadel. Meie vaadeldud kaanonite maht on küllaltki selgepiiriline, et anda hinnangut hermeneutikale ja eelloetletud kaanonistide kommentaaridele. Olgu siiski öeldud, et nemad üksnes kordavad ühel või teisel moel seda, mida ütlevad kaanonid. Aga sellest piisab, et meil tekiks asjast ettekujutus ja saaksime kanoonilisest tõlgendustest meile huvipakkuval teemal laiemat ülevaate.

⁴² Kaanon 52 / Basilius.

⁴³ Vt kanooniline kommentaar kaanonile 101/ in Trullo, Th. Balsamon, „Syn-tagma” 2 kd lk 520.

⁴⁴ Vt kahte õigeusu kiriku kommenteeritud kaanonite kogumikku: a) G. A. Rhallis - M. Potlis, „Syntagma des saints Canons” (Kaanonite kogu), kd I–VI, Ateena, 1852–1859 (kreeka keeles) ja b) püha Nikodeemus Hagioriidi ja Agapios Leonardose PIDALION (kaanonite kogu), välja antud Leipzgis 1800, Ateena, Astir 1993, lk 789 (kreeka keeles) Samuti selle tõlget inglise keelde (tõlkija D. Cummings): *The Rudder of the Orthodox Catholic Church, the Orthodox Christian Educational Society, 1957*; New York. Vt ka „Kormtšaja Kniga” (1649–1653) ja „Kniga Pravil” (1839).

Kanooniliste kommentaaride hermeneutikat tervikuna süstematiseerides ja tutvustades näeme esmalt, et:

- 1) Kanonistid peavad aborti tahtlikuks tapmiseks.
- 2) Järgides Kaisarea püha Basiliuse vaatenurka, ei tee nad vahet „välja arenemata” ja „välja arenenud” lapsel.
- 3) Nad peavad tähtsaks asjaolu, et kirik on alati vaadanud abordile kui inimese tapmisele.
- 4) Nad näitavad, kui sügav on olnud kiriku tundlikkus tahtliku tapmise suhtes (abort või mis tahes muu tapmisviis), pidades seda loodu hävitamiseks.
- 5) Nad seletavad ka seda, mida kirikuisad on arvanud enesekaitseks tapjatest.

Siiski on juhtumeid, kus kanonistid lähevad veelgi kaugemale ja osutuvad karmimaks kui kaanonid. Lapse hülgamine on näide sellest (ainus erand), mille suhtes kommenteerijad on karmimad kui kaanonite akriibia (kirjatähe järgimine). Tõepoolest, kanonistid osundavad, et isegi kui hüljatud vastündinu tänu mõne teise isiku sekkumisele päästetakse, jääb naine, kes oma lapse hülgas, igal juhul mõrvas⁴⁵ süüdi, otsus, mida *expressis verbis* ei leia *Corpus canonum*'ist kusaigilt. Ilmselt soovisid nad rõhutada pigem isiku vastutust ja tegutsemispõhjust kui teo tagajärgi.

Hermeneutika ja kaanonite kommentaaride raames võib viidata ka viienda-kuuenda *in Trullo* üleilmse kirikukogu kaanonile 102, mis annab meie teema jaoks hermeneutika võtme. Kaanon soovib rõhutada patustaja pääste esmatahtsust ja asetab rõhu asjade soterioloogilisele ja eshatoloogilisele aspektile. Kaanoni tekst kõlab järgmiselt: „*Tuleb uurida patustaja hingeseisundit ja patu sisu*. Need, kes on saanud Jumalalt väe kinni siduda ja lahti päästa, peavad uurima patu sisu ja patustaja enese pöördumisvalmidust ning alles seejärel määrama sobiva ravi kartusest, et liigse leebuse või liigse karmuse tõttu võib haige päästmine saavutamata jääda. Tõesti, patutõbi ei ole loomult

⁴⁵ Vt Th. Balsamoni kanoonilist kommentaari kaanonile 33 / Basilius, „Synagma”, kd 4 lk 176.

kergete killast, vaid mitmetahuline ja keerukas, kasvatades arvukalt kurja harusid, mis muudavad pahe ulatuslikumaks ja üha süvenevaks, kuni see tänu arsti väele peatatakse. Vaimuliku arstiteaduse harrastaja peab esimeses järjekorras uurima patustaja hingeseisundit ja vaatama, kas too iseenesest ei püüdle tervise poole või vastupidi, kas oma käitumisega ei kutsu ta ise oma haigust esile; kuidas ta käitub ravi ajal, kas ei hakka ta vastu arsti kunstile ja kas hinge haavand ei levi pealepandud rohtude tõttu edasi; ning olema vastavalt leebem või karmim. Jumala tahtmine ja inimese tahtmine, kellele hingehoiuteenistus on usaldatud, on eksinud lammas tagasi tuua ja maohammustust tervendada, ilma et inimene tõugataks lootusetuse kuristikku või, ohje liiga lõdvalt hoides, lasta inimesel kõlvatut ja põlastusväärset elu elada; selle ainus eesmärk, kes hindab meelearanduse vilju ja kannab ettevaatlikult hoolt taevasele valgustusele kutsutud inimese eest, on igal viisil, kas siis karmide ja kibedate rohtudega või teiste, mahedate ja rahustavatega, halvale vastu astuda ja sundida inimest ennast oma haavandit kinni kasvatama. Seega „peame tundma mõlemat: käskude täpse täitmise ja harjumuspärasest meetodit, et järgida nende puhul, kes pole jõudnud meelearanduse kõrgusse, päritut, (s.t kaanonite kirjatähte)⁴⁶, nagu õpetab meile püha Basilius.”⁴⁷

IV Kiriku halastus kanoonilise oikonoomia kaudu

Inimese suhtes halastuse esikohale seadmine, *filantroopia*, on kaanonitele ja äsja tsiteeritud kanoonilistele tekstidele vapustavalt omane. Ühes ja samas kaanonis on koos ülim rangus austusest lapse vastu, kes on tulekul – tegemata vahet eostatud munarakul, lootel ja lapsel – ja vastsündinu vastu ning ülim halastus patustajate suhtes. Teiste sõnades, ühes ja samas kaanonis on ühendatud akriibia ja oikonoomia. On sobiv juhus meenutada, et kanoonilised tekstid on hästi üles ehitatud. Nad sisaldavad probleemi asetust, manitsust (vältida oma elus eksimust või tõsist eksiarvamust) ja nende jaoks, kes ei suuda kogu-

⁴⁶ Tsiteeritakse kaanonit 3 / Basiliusi *in fine*.

⁴⁷ Kaanon 102 / in Trullo.

duse ja kirikliku osaduse seisukohalt oma vastutust mõista ega kanda, pakuvad nad välja *vaimulikud ja kanoonilised epitiimiad*, meetmed, mis pole mõeldud mitte karistamiseks, vaid selleks, et inimesed saaksid oma tegudele hinnangut anda, tunneksid südamevalu neist aru saades ning jõuaksid lõpuks meeleparanduseni (*metanoia*).

Nagu alati, peitub kõige olulisem tegelikult vaimus, mitte kirjatähes. Ja tõde, mida vaim kannab, on tohutult suurem kirjatähhest, mis väljendab seda üksnes osaliselt. Kaisarea püha Basilius kinnitab selge sõnaga, et „on kohane eelkõige arvesse võtta inimese meeleparandust, mitte epitiimiate aja täissaamist”, tema enda sõnu kasutades: „Siiski ei pea nende patukustutusega ootama surmatunnini, vaid nad võib võtta kümneaastasele patukahetsusele ja pärast selle aja möödumist anda hinnang nende tervenemisele mitte aega, vaid meeleparanduse siirust arvestades.”⁴⁸

Seda halastuse teed on soovitatud ka ühes teises, 74. kaanonis, samuti pühalt Basiliuselt, mis tegelikult on väga tihti tõlgendatav kaanon, kui jutuks on need, kes on eelpool loetletud pattude pärast hukka mõistetud: „*Neist, kes on süüdi eelloetletud pattudes*. Kui siiski kes tahes neist, kes eelloetletud pattudesse on langenud, näitab patukahetsuse ajal üles innukust, siis see, kellele Jumal oma headuses on usaldanud meelevalda kinni siduda ja lahti päästa, ei vääri laitust, kui ta näitab üles halastust ja lühendab patukahetsuse aega, olles märganud patustaja erakordset patukahetsust, sest pühakiri annab meile teada, et meeleparandus, millega kaasneb suur valu, leiab kiiresti Jumalalt andeksandmist.”⁴⁹ Aga püha Basilius ei piirdu sellega, patukahetsuse nüansside kohta toob ta järgmised täpsustused: „*Nendest, kes hästi kasutavad patukahetsuse aega*. Me oleme teile ette pannud kõik selle, et te hästi uuriksite patukahetsuse vilju; kahtlemata ei põhine meie hinnang patukahetsuse pikkusel, vaid me pöörame tähelepanu meeleparanduse tasemele. Kui nad siiski lasevad vaevu ennast välja kiskuda oma harjumustest ja eelistavad Issanda teenimisele (oma tegude ja

⁴⁸ Kaanon 2 / Basilius.

⁴⁹ Kaanon 74 / Basilius.

lihaliike himude) orjaks jäämist ega nõustu elama evangeeliumi kohaselt, pole meil nendega midagi ühist; meile on tõepoolest õpetatud sõnakuulmatu ja kangekaelse rahva puhul kuuletuma õpetusele: „Päästa omaenese hing”⁵⁰,⁵¹ Järelikult „[...] ka selles küsimuses tehku seda iga inimene, kes ligineb Jumalale, andes ise enesele hinnangu oma südametunnistust mööda ja täie julgusega. [...]”⁵²

Püha Gregorius Nüssast annab tunnistust samast seisukohast või pigem samast kanoonilisest oikonoomiast, kui ta uurib tahtliku tapmise juhtumit: „[...] Loomulikult teeb see, kes kirikut juhib, samuti vahet tema suhtes ja olenevat meeleparandusest lühendatakse tema patukahetsuse aega nii, et üheksa aasta asemel igal astmel teeb ta ainult kaheksa või seitse või kuus või isegi viis, kui muidugi tema meeleparanduse sügavus on suurem meeleparanduse pikkusest ja enda parandamise innus ületab ta neid, kes pikaajalises meeleparanduses puhastavad end oma rüvedusest liiga lohakalt ja muretult. [...]”⁵³ Sama kaanoni raames (mida osaliselt juba eelpool vaatlesime) toob püha Gregorius Nüssast sedapuhku tahtmatust tapmisest rääkides välja samasuguse olukorra: „[...] Mis puudutab tahtmatut tapmist, (siis) võib seda kahtlemata pidada vabandatavaks, kuid mitte kiiduväärseks; ma ütlen seda, et seletada, miks tavapärane kord käsib, et isegi kui ollakse tahtmatult langenud mõrva rüvedusse, [...] ollakse rüvetatud sellest pühadusteotavast kuriteost. [...] On selge, et isegi sellisel puhul katsetakse järele patukahetseja tahet, et juhul kui tema meeleparandus seda väärrib, ei vaadataks sugugi aastate arvule, vaid lubataks tal lühemat teed pidi saada taastatud kirikusse ja võtta osa pühadest andidest. [...]”⁵⁴

Tundub olevat sobiv hetk teha selles osas üks tähelepanek. Mõrv on käitumine, mis *de facto* hävitab loodud ja osadust, eitades sel viisil

⁵⁰ 1 Ms 19:17.

⁵¹ Kaanon 84 / Basilius.

⁵² Kaanon 4 / Dionysios.

⁵³ Kaanon 5 / Gregorius Nüssast.

⁵⁴ Ibid.

armastust, mis meid Jumalaga ühendab. Kirik oma epitiimiatega sekub üksnes selleks, et teha nähtavaks vaimses plaanis toimuvat. Tegu on inimese omal valikul täielikus vabaduses aset leidnud käitumisega, mis siiski hävitab osaduse Jumala enda ja teiste (koguduse) liikmetega. Seega on kaanonite välja kuulutatud osadusest lahutamine *peegeltegu*, mis analoogsel kombel näitab seda osaduse katkestamist, et viia meid meelearanduseni (igatsus osaduse järele Jumala ja teiste inimestega) ja kaotatud või käest lastud armastuse otsingule. Kaanonid pole huvitatud mitte inimese juriidilisest või kohtulikust karistamisest tema halbade ja ekslike tegude eest ja sel moel ööl ja päeval südametunnistust vaevava süütunde (*enochê*) äravõtmisest. Kaanonite eesmärk pole mitte juriidiline, et „rahuldada jumalikku õiglust”, vaid nende huvi keskmes on soterioloogiline suundumus ja seega elu eshatoloogilises perspektiivis.

Olgu veel kord öeldud, et kaanonid on mõeldud selleks, et aidata *metanoia*'ga inimesel mõista oma teo ulatust. Tagasitee on alati lahti ja Jumala päralt on eksimuste ja mõtlematute tegude andestamine. Selline käitumine on tegelikult vabaduse (halva) kasutamise tagajärg, mis toob kaasa osaduse katkemise ja armastuse puudumise, mis viivad inimese individualismi tugevnemise (*edraiôsis*) ja seega enesejumalikustamiseni. Heas mõttes vabaduse teostamine on *vabaduse kinkimine lapsele, kes on tulekul*, et temast saaks *teine ja ligimene*. See vabadus ei ole vabadus *teise suhtes*, vaid *teisele soovitud* vabadus. Vabadusest saab armastuse sünonüüm. Me saame armastada ainult siis, kui oleme mitte indiviidid, vaid isikud, kes lubavad teisel olla tõeliselt teine, tõeliselt meist erinev, jäädes ikkagi meiega osadusse. Teist inimest täielikult armastades kogeme vabadust kui armastust ja armastust kui vabadust.

Teisisõnu, lapsetapp vabaduse nimel hävitab osaduse, hävitab armastuse. Selline on kaanonite teoloogiliste eeltingimuse ja seadmiste sügavam tähendus. Küsimus pole mitte viljastatud munaraku-loote (välja arenenud või mitte-arenenud) seisundis – et tegutseda olenevalt olukorrast ilma süümepiinu tundmata – vaid vabaduse ja armastuse

kui ühtse ja ainukordse kogemuse üheaegses hoidmises. Säilitada vabadus ja armastus oma terviklikkuses ja hoida neid kahte olemasolu kriitilist ja sellega piirnevat parameetrit koos, on inimelu panus. Kui meie vabadus välistab armastuse, on meie elu taandatud üksikisendi eluspüsimiseks väljaspool iga(sugust) osadust.

Teemat, mida oleme uurinud, ei tohiks esmajärjekorras käsitleda kui moraaliprobleemi (seaduserikkumine või mitte, kaanonite rakendamine ja sellest tulenevalt karistamine ja karistus), selliselt juhul on meie samm mõttetu. Probleem pole ei moraalne ega juriidiline, vaid ontoloogiline; see on vaba ja armastava olemasolu küsimus.

Pealegi on olemas inimesi, kes, olles pattu teinud siin uuritud viisil, on omaenese algatusel salasustest eemale jäänud. Meenutagem lõpetuseks, mida rõhutab püha Basilius pika patukahetsusega lõpule jõudnute kohta: „*Neist, kes on patustanud loomuse vastu ja teistest suurtest patustajatest. [...] Mis puutub nendesse, kes on läbi teinud kolmekümneaastase meelega paranduse teadmatuses tehtud ebapuhta teo eest, siis ei maksa nende lepitamise suhtes kõhelda; sest juba teadmatuse teeb nad andeksandmise vääriliseks, lisaks siiras piht ja nii pikk ooteaeg: peaaegu terve inimelu aja on nad jäetud saatana kätte, et õppida mitte enam pattu tegema. Seega suvatsege käskida, et nendega nüüd viivitamatult ära lepitaks, eriti kui nad pisarsilmil paluvad teilt halastust ja on näha, et nende eluviis väärneb heatahtlikku suhtumist.*”⁵⁵

„[...] Muidugi on rohkearvulised hinge erutuva osa teod, mis viivad patule ja kõik (nad) on halvad; siiski on meie isad heaks arvanud mitte neid kõiki välja tuua ega pole pidanud oluliseks otsida raviviisi kõigile eksimustele, mis tulenevad kirest, eriti kuna pühakiri keelab mitte ainult hoobid, vaid isegi igasuguse solvangu ja teotuse ja iga muu sarnase teo; ja nad on meile hoiatuseks seadnud kindlaks määratud karistuse üksnes tapmise jumalatteotava kuriteo puhul. Selle patu osas tehakse vahet, kas see on tehtud tahtlikult või tahtmata [...]”⁵⁶

⁵⁵ Kaanon 7/ Basilius.

⁵⁶ Kaanon 5 / Gregorius Nüssast; kohandatud G.P.pooli teemale vastavaks.

Püha Basiliuse sõnade kohaselt „*teie äranägemise hooleks jääb karistust kas raskendada või kergendada sõltuvalt iga juhtumi eripärast*”⁵⁷, andes meile nii viisi kuldse kesktee ja lisaks veel kanoonilise oikoonoomia selgituse, mis pole akriibia suhtes mitte tagasiminekuks, nagu paljud tänapäeval arvavad, vaid on selle ületamine.

Ning lõpuks tuletab püha Atanasius Aleksandriast munk Ammoni poole pöördudes meile meelde veel ühte, meid otseselt puudutavat hingehoidlikku parameetrit. „Toeta siis, armas isa, karja, keda sa juhivad, neid apostli õpetusega manitsedes, evangeeliumiga võludes, psalmidega nõustades ja üteldes: „Tee mind elavaks oma sõna järgi”⁵⁸; sest „tema sõna” on kummardada teda puhta südamega; sama prohvet teadis seda ja rakendas seda nii-öelda iseenda puhul, üteldes: „Loo mulle, Jumal, puhas süda”⁵⁹, et eba puhtad mõtted mind enam ei segaks; ja Taavet lisab: „ja uuenda mu sees siiras vaim”⁶⁰, et kui mõtted mind segavad, toetaks mind jõud, mis Sinust lähtub, olles minu jaoks otsekui tugisammas. Anna neile neid nõuandeid ja teisi sarnaseid ja ütles nendele, kes ei taha tõel ennast veenda lasta: „Ma õpetan Su teid üleastujaile”⁶¹; ja kui Issandat usaldades õnnestub sul neid veenda sellisest pahest eemale hoidma, laula: „et patused Su poole pööraksid”⁶²”⁶³...

Lõpetuseks tuleb öelda, et oleme lasknud rääkida üksnes kiriku kaanonitel ja kirikukogude isadel. Seda põhjusel, et meie esmaseks eesmärgiks oli viia kuulaja ja lugeja kokku kiriku kanoonilise pärimuse tekstidega, mis seonduvad meid huvitava küsimusega, ja uurida antud teemat nii laiuti kui ka sügavuti. Taas kord, seda eraldi eesmär-

⁵⁷ Kaanon 54 / Basilius; G.P. rõhutus. Vt T. Balsamoni kanoonilist kommentaari kaanon 2 / Basilius, „Syntagma”, kd 4, lk 98.

⁵⁸ Ps 119, 17, LXX.

⁵⁹ Ps 51,12 LXX.

⁶⁰ Ps 51,12 LXX.

⁶¹ Ps 51,15 LXX.

⁶² Ibid.

⁶³ Kaanon 1 / Atanasius.

giks seadmata, oleme saanud näidata, kuidas bioetika kuulub otseselt või kaudselt kiriku hingehoiutöö valdkonda. Samuti võime öelda, tsiteerides püha Basiliuse sõnu, et „[...] siiski [...] nähes, et Jumala armuga saavutab kirik üha suuremat mõju ja nähes, et lapse, kes on tulekul ja sündimata lapse – ning mõnikord isegi juba sündinud lapse – elu mitte-austamine on tänapäeval muutunud nii sagedaseks ja levinuks, siis peab pöörama tõsist tähelepanu nii nende tegude sügavamale tähendusele kui ka pühakirja tundmusele [...]”⁶⁴ Käsitletud küsimus ei seonu, nagu väidetakse, üksnes õigeusu kiriku bioetikaga, vaid on seotud eelkõige tunnistuse andmisega, tervendava ja eshatoloogilise tunnistusega, mida meie, kristlased, kanname selles äärmuseni ilmalikustunud maailmas, milles me elame...

Prantsuse keelest tõlkinud

Tüna Niitvägi-Hellamaa

⁶⁴ Kaanon 18 / Basilius.

VAGA MARKUS ERAK

Väljavõtteid teosest „Vaimulik seadus”

Vaga munk Markus Erak (mälestuspäev 5. märts) elas IV–V saj. Tema elust on vähe kindlat teada. Ta kirjutas mitu teost vaimulikust elust. Oma kirjatöodes vaidles ta nendega, kes lootsid võivat pääseda üksnes läbi oma tegude ning nendega, kes pidasid palvet ainsaks vajalikuks vaimulikuks tööks. Ta rõhutab salasuste ja Jumala armu hädavajalikkust inimese vaimulikus kasvus.

Et te olete mitu korda tahtnud teada, kuidas viisi „seadus on vaimulik”, nagu ütleb püha apostel (Rm 7:14), ja mida peab teadma ning tegema sellest kinni pidamiseks – seepärast kostame teile jõudumööda.

1. Kõigepealt peame teadma, et Jumal on kõige hea põhjus ning algus ja ots. Head võib teha või sellesse uskuda ainult Kristuses Jeesuses ja Pühas Vaimus.

2. Issand on see, kes kõike head annab; kes nõnda usub, ei kaota seda. Kindel usk on kindel kants. Uskuja jaoks on Kristus kõik.

4. Kes on alandlik ja teeb vaimulikku tööd, see teab, lugedes pühakirja, et kõik [käsud, hoiatused jms] käivad tema, mitte teiste kohta.

5. Kutsu Issand appi, et Ta teeks lahti sinu silmad ja südame, siis näed sa, kui kasulik on palve ja lugemine.

6. Kel on mõni armuanne ja kes tunneb kaasa nendele, kel pole, hoiab oma armuannet kaastundest. Kõrk aga kaotab selle, sest uhked mõtted saavad temas võimust.

9. Ära uhkusta oma südames pühakirja mõistmisega, et sa jumalateotuse vaimu kätte ei langeks.

11. Kes palvetab ainult suuga, aga vaimulikku tundmist tal pole, see on nagu pime, kes hüüdis: Taaveti poeg, heida armu minu peale! (Lk 18:38). Sest kui pime sai nägijaks ja silmas Issandat, ei tunnistanud ta Teda enam Taaveti pojaks, vaid Jumala Pojaks, ja kummardas Teda.

14. Kurjus, mida meeles hautakse, teeb südame liigjulgeks. Kui aga kurjus on kasinuse ja lootusega võidetud, süda murdub.

15. On olemas tasakaalukas ja kasulik südämemurdumine, mille puhul südames on hardus ja patukahetsus. On aga ka tasakaalutu ja kahjulik südämemurdumine, mis ainult haavab südant.

17. Süda, mis armastab vaid naudinguid, on elust lahkumise hetkel hingele vangimajaks ja ahelaks. Süda aga, mis armastab vaevanagemist, on otsekui lahtitehtud uks.

19. Palvetada võib mitmel viisil. Kõik nad on kasulikud, välja arvatud selline, mis polegi palve, vaid kuradi töö³.

20. Keegi inimene tahtis kurja teha, aga palvetas enne seda, nagu tal kombeks oli. Ja Jumala armunõu hoidis teda kurja eest ning hiljem ta tänas Teda.

23. Kui Jumal on sul meeles, rohkenda oma palveid, et siis, kui sa Issanda unustad, peaks Tema sind meeles.

25. Usk on pühakirja järgi „loodetava tõelisus” (Hb 11:1). Neid aga, kes ei tunne endast, et Kristus on nende sees, nimetab ta kõlbmatuteks (2Kr 13:5).

27. On selge, et halastav ja armuline süda leiab armu. Ja vastupidi!

³ Ilmselt on mõeldud sellist palvet, mille juures nauditakse oma vaimuandeid ja „seisundeid”.

28. Vabaduse seadus õpetab meile kogu tõe. Paljud loevad seda oma tundmist mööda, aga vähesed mõistavad seda – vastavalt sellele, kui palju nad on [Jumala] käsusõnu täitnud.

29. Ära otsi vabaduse seaduse täiust inimlikest voorustest, sealt seda ei leia. Sest selle täius on peidetud Kristuse ristisse.

30. Vabaduse seadust tuntakse tõetundmise kaudu. Käskude täitmise kaudu mõistetakse seda, aga täieliseks saab ta meie Issanda Jeesuse Kristuse halastuse kaudu.

32. Need, kes ei loe enda kohuseks täita kogu Kristuse käsku, loevad Jumala seadust ihulikul viisil, mõistmata ise, mida nad räägivad või mida tõe pähe pakuvad (1Tm 1:7). Seepärast nad arvavad, et seda saab täita vaid tegudega.

38. Vahel noomitakse teist õelusest või enesekaitseks, vahel aga jumalakartusest ja tõe pärast.

39. Ära noomi seda, kes on jätnud kurjad teod ja meelt parandab. Kui sa aga väidad, et noomid teda Jumala tahtmist mööda, paljasta enne omaenese patud.

40. Jumal on iga heateo allikas, nagu päike on päevavalguse allikas.

41. Kes teeb head, pidagu meeles seda, kes ütles: ilma Minuta ei suuda te midagi teha (Jh 15:5).

44. Kes usub Kristuse lubatud tasumisse, kannatab ära igasuguse ülekohtu oma usu mõõtu mööda.

45. Kes palvetab nende inimeste eest, kes talle ülekohtu teevad, võidab ära kurivaimud. Kes aga ülekohtustele vastu hakkab, saab kurivaimudelt naha peale.

47. Kõike head annab Jumal oma armunõu mööda; hea kaob aga vaikselt tänamatute, mõistmatute ja laiskade käest.
49. Kui inimesed sind laimavad, teeb see südamele haiget; kannatlikule toob see aga meelepuhtuse.
51. Võta kitsikus, mis ette tuleb, rahulikult vastu, sest miski ei saa sind [sisuliselt] kahjustada. Jäta ahnus nagu see, kes peab aru andma.
57. Iga kogemata kitsikus õpetagu sulle Jumalat meeles pidama; nii on sul ikka asju, mis tõukavad meelt parandama.
63. Uuri enda, mitte ligimese kurje tegusid, sellest jätkub küllalt tööd sinu vaimulikule töökojale.
64. Hooletu ei tee jõukohaseidki häid tegusid. Kuid armuannid ja palve toovad hooletu tagasi vaimuliku töö juurde.
65. Jumala meelepärane vaev käib paratamatult väga elu juurde, sest raskustes katsutakse tõeline armastus läbi.
66. Ära ütle, et voorust võib ilma vaevata omandada, sest lihtsalt tulnu ei püsi katsumustes.
67. Mõtle, kuhu iga vabatahtlik vaev viib, ja sa näed, et ta puhastab sind pattudest.
69. Kui tahad terveks saada, pane tähele oma südametunnistuse häält. Tee, mis ta käsib, ja sa saad palju kasu.
70. Jumal ja südametunnistus teavad igäihe saladusi. Lase neil kummalgi end õigele teele juhatada.

73. Kui tahad, et inimeste kiitus ei saaks sulle süüks, õpi enne rõõmustama, kui keegi noomib sind sinu pattude pärast.

76. Kui üks inimene teeb teisele head sõna või teoga, pidagu mõlemad seda Jumala anniks.

77. Kes teist silmakirjaks kiidab, sõimab ja häbistab teda teine kord.

*Kreeka keelest tõlkinud
ülempreester Mattias Pälli*

PIISKOP PLATONI VIIMASED PÄEVAD

Tänavu pühitseb Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik oma eestpaluja, piiskopmärter Platoni sünni- ning märtrisurma päeva. Usk ja Elu avaldab siinkohal piiskopi lähema kaasteenija – preester Anton Laari sissevaate Püha Platoni viimastesse päevadesse, tema vangistusse ja hukkamisse. Artikkel avaldati 90 aastat tagasi EAÕK häälekandja Uus Elu teises numbris 1919. aastal. Toimetus on säilitanud tollase kirjaviisi.

Eesti piiskopi viimased elupäevad vabaduses

Pea kõik oma ametiaja elas Eesti piiskop Saksa võimude surve all. Kuidas piiskopil sakste all tuli elada ja töötada, sellest edaspidi. Kirjeldab ta ka ise seda õnnist aega oma protestis. Viimane Saksa aja lõpp muutus otse väljakannatamatuks: piiskop oli alalise hoiu all. Iga vähema kui sammu järele valvati piinlikult. Tartust välja sõita ei lubatud. Ainult Eesti Vabariigi uuesti sündimisel tõttas piiskop Tallinna, et seda ülitähtsat sündmust kirikliselt pühitseda. 17. ja 24. novembril pidas piiskop oma viimased jumalateenistused Issanda Muutmise kirikus hulga rahva osavõtmisel. Ligi kaks nädalat viibis piiskop Tallinnas, igapäev ametiasju talitades. Oli 20. novembril Maapäeva avamisel, kus ta oma koguduste poolt Eesti rahvaesitusele tervituse ära andis. Juba enamalt kavatses piiskop enne pühi Riias ära käia, et siis pühadeks jälle Tallinna jõuda. Selleks nõutas ta omale ka väljamaa passi.

28. novembril sõitis piiskop Tartu, et siin lühikest aega viibida ja siis Riia poole sõita. Kuid vaksalist tulles oli piiskop higine ja sai kodusõidul külmetada. Paar päeva viibis ta poolhaigelt jalul, kuid juba pühapäeva, 1. detsembri hommikul pidi voodisse heitma. Juurde kutsutud arst leidis hariliku hispaania haiguse (gripi – *toim*).

Et aga piiskop voodis ei püsinud, vaid vahetevahel üles tõusis, muu-

tus hispaania haigus kopsupõletikuks. Seisukord läks õige tõsiseks. Arvati paremaks haige eest seda varjata. Siiski himustas piiskop püha õhtusöömaajast osa võtta, mis ka sündis. Et süda haigel õige tugev oli, siis sai haigus seitsmendamal päeval õnneliku pöörde. Piiskop sai paremaks, hakkas vähehaaval toitu võtma ja alles nüüd sai teada, mis haigus tal oli. Juba esimesel võimalusel kutsus ta nõukogu liikmed oma voodi juurde, et tarvilisi asju ajada. Vaevalt kuuldava häälega kõneles piiskop, haigus oli ta näost lõpmata kõhnaks ja kahvatuks teinud. Kuid iseäraliku suure hoole ja murega kõneles ta oma kogudustest, Ta kõneles ja korraldas iga kord niikaua, kuni ta juures viibiv halastaja õde meid poolvägisi lahkuma sundis.

Ei või ma unustada esimest kokkusaamist pärast haigust. Piiskop oli alles nii nõrk, et talle haiguse põhjust ei olnud veel teada antud: ta kõneles katarrist. Ma näen, piiskoppi vaevab miski suur mure. Küsin ääri veeri mööda põhjusi. Poolsosinal kõneleb haige, kuidas ta oma üleskutse pärast Tartu „vanemate vendade” käest etteheiteid saanud: tehtud miskisugune ametline märkusi ära. Ja nüüd olla üks kangem eestlaste vastane Moskva saadetud, kaasas kõik piiskopi süüteod: Eesti värvidega pilt, üleskutse jne. „Küllap nüüd ikka Irkutski vikariuseks määratakse,” ütles haige. „Kuid sinna ma küll ei lähe: jään Eestimaale, teen omale kuhugi metsa toakese ja hakkam kapsaid kasvatama.”

Ka viimast kord Tallinnas olles pidasime aru, mis peale hakata, kui ametist lahti tehakse; on ju Vene keskvõimu käes tänini meie piiskoppide saatuse. „Jah,” ohkas haige – „nii on need (kroonu)venelased: aita nende praegu arhivis olevaid ametnikka jälle soojade kohtade peale – vaat see on õigeusu kasu ja kristlik töö, toeta aga Eesti rahvast – see ei kõlba kuhugi, on politika asjadesse segamine.” Trööstisin haiget, nii kui oskasin. Ta kuulas õige tähelepanelikult ja tänas lahkumise juures väga soojalt. Siis alles nägin, missugust hingepiina see muidu vaimliselt nii tugev ja kinnine mees oli kannatanud.

Viimaks hakkas haige tuba mööda kõndima. Kuid veel jõulu pühade

aeg oli tervis nii nõrk, et iga pikem jutuajamine teda jälle voodi sundis heitma. Nii juhtus viimase püha õhtupoolikul, kus mul õnnetus oli mõnes isiklises asjas temale vastu vaielda, mis teda nähtavalt ärritas. Siiski kavatses haige, kui vähegi jõud lubab, juba uuel aastal Aleksandri kirikus jumalateenistust pidada.

Vahe peal, 22. detsembril, olid enamlased Tartu jõudnud. Ehk küll paljud haritlased põgenesid, ei olnud seekord võimalik piiskopil ärasõidu peale mõelda: ta oli siis alles liiga nõrk. Algas enamlaste paradiis. Esiolgu olid kommuna koledad küüned enam-vähem varjatud. Kuid siiski ütles piiskop tihti: ega nende meeste poolt head loota ei ole. Iseäranis huvitas teda 24. detsembri „Edasis” ilmunud kirjutus, mis Jumala mõne lööksõnaga troonilt maha tõi ja inimese sinna asemele seadis. Piiskop kirjutas mulle keskmisel pühäl tähekesel: „et meile edaspidi „tähelepanemist” pühendakse, on selge.” Et ma aga teda enne „Uus Elu” laialilaotamise eest hoiatasin (ma sain terve numbri ära peita, ainult tema kätte jäi 100 eksemplari, mida ta soovis ise laiali laotada) – siis tähendas piiskop edasi: „mina ikkagi nii kartlik ei tahaks olla, et rotiauku hakata otsima”. Kuulsin aga pärast, et paarile preestrile, kelle käest läbiotsimisel mõned numbrid leiti, seda tõesti suureks süüks on pandud.

Kuid paradiis hakkas natukene haaval palavamaks minema. 30. detsembril ilmus „Edasis” dekret: kõik kirikud kinni, kõik avalikud usuavaldused keelatud. Sain alles hilja õhtul seda „Edasit” näha ja otsustasin hommiku minna piiskopi poole aru pidama. Hommiku teatavad tee peal tuttavad uuest üllatusest, mis kohalises vene lehes „Molotis” ilmunud: vaimulikud 24 tunni sees maalt välja.

Jõudsin piiskopi juurde, kui sealt parasjagu õpetaja Hahn (luterlik pastor, prof Traugott Hahn, hukati hiljem koos piiskop Platoni – *toim*) välja tuli, kes ka arupidamas käis, mis nüüd teha tuleks. Otsus oli: kirikud jäägu peale kinni, aga väljasaatmise kohta vaja küsida. Kommandant, niisama ka täidesaatva komitee administratiiv osakond arvasivad: see on lihtne ajalehtede märkus. Kuid teisiti arvas kuri

kontrevolutsioni Kull: muudkui maalt välja! Et see otsus alles kell 3 tuli, läksin ma enim koju. Kuid juba hommiku, enne järelepärimisi, hakkasin ma piiskopile peale käima: paneme kompsud kokku ja täidame käsku, s.o katsume kuidagi paradiisist pääseda. Kui piiskop nägi, et mul tõi taga, sai ta pahaseks ja hakkas mulle argtuses etteheiteid tegema. Peab ütlema: tema meeleolu oli kindel. Ta ähvardas Tartu komissarisid isegi kohtulikule vastutusele võtta, miks nad ise oma põhjusseadust, mis kohalikes lehtedes välja kuulutatud sai, rikuvad. Sest lubab ju enamluse konstitutsiooni § 13 nii hästi usu vastu kui ka usu kasuks kihutustööd teha, seega on kirikute kinnipanek vastu nende oma seadust.

Minul aga oli miskisugune halb aimdus südames, mis ikkagi sundis põgenemist soovitama, olgugi, et ma endistel evakuerimise kordadel sellele kõige kindlamalt vastu seisin. Nii kõnelesin ma jälle piiskopiga uue aasta õhtupoleel põgenemisest, kuid niisama tagajärjeta. Järgmisel päeval pääle uue aasta oli meil piiskopkonna Nõukogu koosolek. Lõpul kogusime jälle piiskopi juurde ja kuulasime, kuidas isa Beshanitski omast Walneri juures käimisest jutustas. Talle, kui vanadusest väetile, antud kuni 20. jaanuarini luba puutumatuks eraisikuna Tartu jääda. Arutasime asja seisukorda. Piiskop soovitas: mitte komissarisid paluma minna. Ma algasin jälle põgenemise juttu. Kuid piiskop oli kindel: „Pole vaja kuhugi minna. Jääme igauks oma koha peale.” Tõin viimased tõendused välja. Küsisin: „Aga mis siis, kui meid vangi võetakse?” Piiskop vastas: „Noh, kes lahti on, need toogu kinniolejatele süüa!” Ma ütlesin: „Aga kui ära tapetakse?” Ilma mõtlemata kostis piiskop: „No mis sestki! Eks see ole Jumala tahtmine. Kes elusse jääb, las tuletada palves meelde.” Ei osanud ma midagi selle peale ütleda. Piiskop tõstis küsimuse üles, kas mitte 5. jaanuaril omavoliliselt kirikuid avada. Ma tähendasin, et kauem kirikute kinniseismine suurendab rusuvat mõju, mis see paradiisi vabadus rahva peale avaldas. Sellega sündis piiskop nõusse. Kuid tal oli veel midagi südame peal: tööbüroo asutamine. Ta seadiski kuulutuse kokku: Tartu vaimulikud on tööbüroo asutanud ja paluvad tööd. Tõusis arutus, mis-sugust? Isa Bleive pani ette: ka lumevedu oma peale võtta. Asi jäi

ainult hobuse ja ree puudusel katki. Ma tähendasin, et võin kellasid parandada, mida mööda läinud suvel ringreisil paari preestri juures teingi. Keegi lubas raamatuid kõita. Et aga piiskop ja isa Beshanitski kehalikule tööle kõlbmatud, siis jäi see osa tööd kuulutusest välja. Pidi vastu võetama ainult kirjatöösid ja tunniandmisi. Kui juba kuulutus valmis, palusin ma ometi kord seisukorda tõsiselt hinnata ja tigeidaid võimumehi mitte ärritada. Piiskop vaatas korra üles, mõtles natuke ja ütles: „Noh, kui juba isa Anton hoiatab, siis vaja kuulutus sahtli panna.” Ja panigi. Meelega jäin ära minnes viimaseks. Nelja silma all, juba ukse juures, palusin veel korra: „Hoidke ennast ometi, rahva pärast! Mõtelge, mis meist saab, kui teid peaks ära viidama. Egas oma surm kellelgi nüüd hirmus pole, aga rahval ehk on meid edaspidi rohkem tarvis, kui senini.” Piiskop ütles see kord õige pehmelt: „Jah, rahva pärast peab ennast küll hoidma!” Ma palusin veel korra teda ennast vähemalt toaski hoida, sest ise sain ainult sellepärast vabalt liikuda, et ilmalikus ülikonnas käisin, kuna juba 31. detsembril ühes teiste vaimulikkudega kommandandi juures käies vihaseid märkusi vaimulikkude kohta kuulsin. Jätsin jumalaga ja seda viimast korda. Õhtul läinud piiskop ühes ülemdiakon Doriniga, kui õiged mehed kunagi, välja jalutama. Tuttavad, kus nad sees käisivad, keelanud välja minemast, sest uulitsa peal olnud tabamine täies hoos. Kuid sellest hoolimata hakanud piiskop ühes oma kaaslasega koju minema. Mõni samm enne koduvärvat tabas neid üks 30 meheline patrull, kes „papid” kohe politseisse toimetas. Ja oh seda rõemu ja õnne, mis seal siis olnud, kui järelepärimisel kuuldud: üks kinni võetud „pappidest” olla Eesti piiskop ise. „No seda kuradit just meile vaja ongi,” – hõisanud enamlased. Hakatud läbiotsimist toimetatud põhjalikult: keegi lombak komissar lasknud isegi saapad maha võtta, et kulda välja otsida. Nii algas piiskopi 12 päevane vangipõlv.

Vangis

Vangi põlv olnud rusuv, iseäranis kui vangid kuulda saivad, kuidas paljudega Emajõe ääres talitati. Piiskoppi peeti esiti eraldi, salapolitsei vangimajas. Tehtud järelekuulamisel kaitsenud piiskop ennast nii

mõjuvalt, et enamlased käratanud: teid pole siin kutsutud mingeid kõnesid pidama, vaid uurimisele. Lõpuks ütlenud „uurija” (keegi Tartu karmantsik): „Üsna kahju niisugust protokollu kirjutada, kõik räägib teie kasuks.” Kui aga piiskop protokollu lugenud, öelnud ta: selle ma küll oma nime alla kirjutada ei või. Rohkem piiskoppi enam ei uuritud. Viidi aga ära teiste vangide hulka, mõisnikkude kredatkassa ruumidesse. Vangis on piiskop imeväärilist mehisust üles näidanud: kõiki trööstides, julgustades, rõõmustades. Veel mõni minut enne surma ütelnud ta kohalikule kaupmehele: „Olge rõõmus, meie pääseme ja saame veel elama, jätke mure kus seda ja teist!” Esialgu oli ka vangisolijate meeleolu rõõmsam. Kui aga peened timukad öösiti hakkasivad vangisid „uurimisele” kutsuma ja pärast uued vangid teatasid, kuhu mõnede „uurimisel käik” lõppes, nimelt Emajõe jää alla, siis muretsenud piiskop ainult selle üle, et jääb veel viimaks matmata. Kaasvangi isa Dorini nõuandel pannud ta oma piiskopi märgi särki alla ihu peale, et teda sellest siis võiks ära tunda. Ja tõesti, leitiigi pärast surma piiskopi rinna pealt tema ametimärk, mida röövlid pole enam aega saanud ära riisuda.

Pühapäeva, 12. jaanuari õhtul kuulnud piiskop ühe vahi käest kogemata, et teda mahalaskmine ootab. Ilma suurema ärevuseta kogunud ta vaimulikud kaasvangid oma ümber, käskinud neid, kes eluga peaks pääsema, oma viimase õnnistuse kõigile õigeusu kogudustele ja nende tegelastele edasi anda (käsu – tema tööd jätkata, kuulsin kellegi ilmaliku kaasvangi käest), enamlaste eest, kui võimalik, põgeneda, kuid ikka mitte kaugel olla, et esimesel võimalusel tagasi tulla. Selsamal päeval panid vahisoldatid piiskopi ühes isa Bleivega väljakäigu kohtasid puhastama ja seda palja kätega. Kaasvangide peale mõjus see toores käik liig rusuvalt, kuid piiskop ja isa Bleive täitsivad käsu niisuguse kristliku alandusega, et vahtidel enestel piinlik hakkas: enne töö lõppu kutsusivad nad vaimulikud ära.

Esmaspäeva hommikul pandi piiskop ja isa Bleive raskeid lastisid ja 5 puudaseid jahukottisid seljas kandma, mida nad lõunani teevivad. Piiskop naljatanud pärast: tänane lõuna on tõesti ära teenitud.

Viimastel päevadel lugenud piiskop tihti greekakeelset evangeeliumi, mida prof Hahnil juhtumisi kaasas olnud. Iseäranis peatunud piiskop Matteuse 24. peatüki juures. Pool tundi enne surma istunud piiskop Hahniga kõrvu põrandal ja lugenud üheskoos Markuse 15. peatükki, Kristuse kannatamise lugu.

Surm

Jõudis kätte 14. jaanuar, piiskopi ametisse astumise aastapäev. Öö läbi kostnud vangikotta suurtükkide mürin. Vangide meeleolu olnud rõõmsam. Kuid kommissarid saanud õige närvlikuks. Häkitselt ilmunud kell 10 aeg keegi punane Eesti soldat ja kutsunud suure rutuga piiskopi välja, asju kaasa võtta käskides. Mahajääjad arvanud: vist viiakse pantvangi. Mõne aja pärast kutsutud teine, kolmas jne. kokku 19 meest. Mahajäänud vangid seatud ritta, kus nad paarkümmend minutit seisnud. Kuuldud tumedaid paukusid. Et aknad kinni, pole arusaadud, kust need paugud kostavad: kas põranda alt või on suurtüki paugud. Seal kästud vangid laiali minna, vahid lipsanud välja ust lukku keerates ja – kõik jäänud vakka. Häkitselt ilmunud ukse taha inimesed, hakanud ust lahti murdma, hüüdes: Eesti väed linnas, teie olete vabad!

Suure rõõmuga leidsivad paljud enda omaksed. Kuid seal tuli teade: kelder surnuid täis... Enamlased võtnud enne eestois piiskopil ja teistel ohvritel riided seljast, viinud pool halasti vangid keldri ja tapnud nad seal kõige jäledamal kombel ära. Piiskopil on 7 püssitiku ja 3 kuulahaava rinnus, mitu sinist muhku päa ja ihu küljes. Ja lõpuks hirmus kuulahaav parema kulmu kohal, mis pääluu tagumise poole tervelt purustas, nii et pääajud välja tulid. Arsti arvamise järele on surnuid enne piinatud, sest tiku haavad ei ole mitte kõik sügavad ja särk on eest verrega koos. Nii lõpetas oma elu esimene Eesti piiskop.

*Peeter Ulas „Vana mees ja mere kujund”. 2008. Sügavtriikk, paber 110 x 78 cm.
Erakogu. Foto: Janno Lepind.*

Peeter Ulas Kristjan Raua majamuuseumis 2006. aastal.

Foto: Loit Jõekalda.

PEETER ULAS 7. IV 1934–15. XII 2008

Pildid mälestusnäituselt „Vana mees ja mere kujund”

Vabaduse galeriis (Tallinn), 8.–28. jaanuar 2009

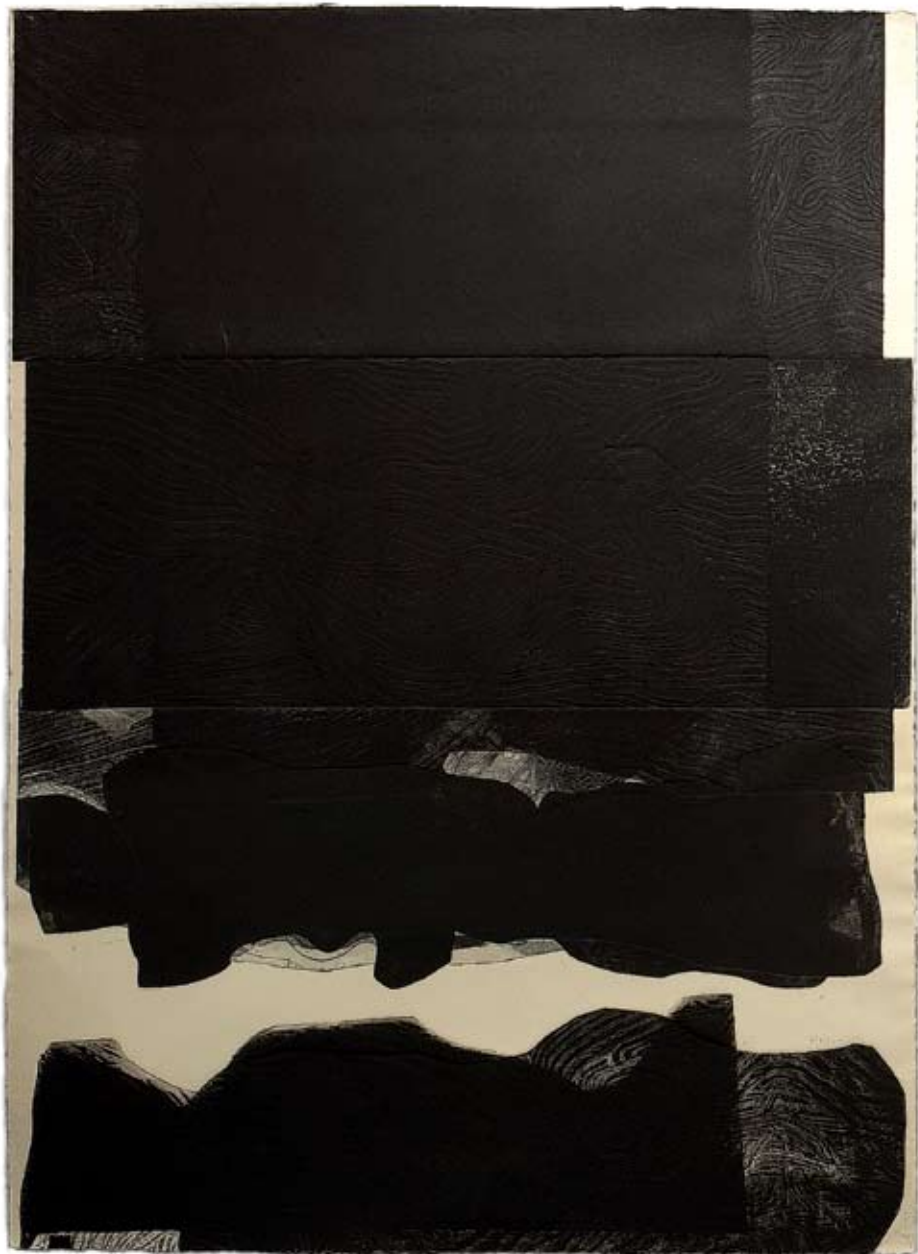
Äsja lahkunud Peeter Ulas on andnud tõsise ja mõjuva panuse Eesti modernistliku kunsti arengusse. Ta on oluliselt mõjutanud Eesti graafika uuenemist 1960.–1970. aastail ning arendanud välja oma isikupärase äratuntava kujundikeele. Peeter Ulase väga arvukas looming on pälvinud kõrgetasemelist tunnustust: Kristjan Raua nimeline kunsti aastapremia 1983, Eduard Wiiralti kunstiauhinna näituse elutööpreemia 2004 ning riiklik kultuuripremia 2005. Ta on olnud silmapaistev joonistaja, ent just jõulistest naturilähedastest joonistustest välja kasvanud garaafikas on Peeter Ulas suutnud luua panteistliku, monumentaalsete kujunditega pildimaailma, mis avab kunstniku sisemise rikkuse ja müstilise kokkukuuluvustunde maailma kõiksusega.

Lühendatud tekst kunstiteadlase ja galeristi

Juta Kivimäe kõnest näituse avamisel

*Peeter Ulas „Pidulik graafika”. 2008. Sügavtrükk, paber 110 x 78 cm. Erakogu.
Foto: Janno Lepind.*

*Peeter Ulas „Pidulik graafika”. 2008. Sügavtrükk, paber 110 x 78 cm. Erakogu.
Foto: Janno Lepind.*

*Peeter Ulas „Vana mees ja mere kujund”. 2008. Sügavtrükk, paber 110 x 78 cm.
Erakogu. Foto: Janno Lepind.*

Summary

1. Oriental and Occidental Church: richness from diversity

The report of the Metropolitan Stefanos of Tallinn and all Estonia on festival „Trialogos” in Tallinn, 2008. His Eminence is reflecting on God-seeking process in ecumenical perspective, showing archetypes in subsuming of history and trying to limn the common creative future, without one cannot think on re-establishment of ecclesial unity.

2. The conceptions of the child and abortion, *de facto* birth and abandoning of child in canonical lore of the Church

Hdr. archimandrite Grigorios Papathomas, the Dean of St. Platon Orthodox Seminary of Tallinn is expanding upon the life and death in canonical texts, Church canons and canonical hermeneutics through the ages. He shows how Church is reflecting to the terminology in canons, which specify questions of life and death.

3. Instructions of Blessed Mark the Ascetic

Spiritual directions from the „S. Marcii monachiis et eremitae de lege spirituali” of Blessed Mark the Ascetic. He stresses the need of sacraments and God’s grace in the spiritual growth of human being. Translated by archpriest Mattias Palli.

4. Last days of Estonian bishopmartyr St. Platon

On 2009, autonomous Orthodox Church of Estonia is celebrating the 140th anniversary of birth and 90th anniversary of martyrdom of the Estonian first bishop Platon. „Usk ja Elu” re-publishes an article from 1919, of St. Platon’s closed friend, priest Anton Laar on last days of Platon till his martyrrium.

5. Art of Peeter Ulas

7 graphical works from the exhibiton of „Old Man and the figure of the Sea.” Recently (15. december 2008) departed artist gave to the modernist art of Estonia his deep and awesome part. He has especially influenced the Estonian graphic art of 1960–1970ties. He has been an excellent painter, but the internal richness, a mystical oneness with surrounding cosmos is opened namely in his art of graphic works.

Резюме

1. Восточная и Западная Церкви: богатство в разнообразии

Доклад митрополита Таллинского и всея Эстонии Стефана на фестивале «TriaLogos» в Таллине в 2008 г. Его Высокопреосвященство рассуждает о процессе Богоискания в экуменической перспективе, приводя архетипы, разделяющие наше понимание истории, и предлагает свой набросок создания общего созидательного будущего, без которого невозможно говорить о восстановлении церковного единства.

2. Положения о ребенке и аборте, рождении *de facto* и отказе от ребенка в каноническом предании Церкви

Архимандрит Григорий Папатомаас, декан Свято-Платоновской семинарии в Таллине, пишет о том, как рассматриваются вопросы о жизни и смерти в канонических текстах, канонах Церкви и канонической герменевтике. Автор показывает, как Церковь размышляет о терминологии в канонах, затрагивающих вопросы жизни и смерти.

3. Наставления святого Марка Пустытника

Извлечения из труда преподобного Марка Пустытника «О духовном законе». Преподобный Марк подчеркивает важность таинств и милости Божией для духовного роста человека. Перевод протоиерея Маттиаса Палли.

4. Последние дни епископа Платона

В 2009 г. автономная Православная Церковь Эстонии отмечает 140-летие со дня рождения и 90-летие со дня мученической кончины первого эстонского епископа Платона. „Usk ja Elu“ публикует статью 1919 г. священника Антония Лаара – близкого друга святителя – о последних днях, предшествующих мученической кончине епископа Платона.

5. Творчество Пеэтера Уласа

7 графических работ с выставки «Старик и образ моря». Недавно (15 декабря 2008 г.) скончавшийся художник внес серьезный вклад в эстонский модернизм. Особое влияние Пеэтер Улас оказал на эстонскую графику 1960–1970-х гг. Он был выдающимся художником, но именно в графических работах он смог создать пантеистический мир монументальных фигур, открывающий богатство внутреннего мира художника и мистическое чувство слияния с универсумом.